

НОВА ЗЕТА

Књижевни Мјесечни Лист.

Амо живо цвећу поштајте,
Па га с' млади пуно накидајте,
Да вам путем дивно замирише,
Да вам срце за кућом уздише!

Бранко.

ПЕТАР II. ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ

Митрополит и Господар Црне Горе

и

Пјесник српски.

Пише Др. Ј. Томаковић.

III.

До уочи четрдесет осме године.

Други пут у Русију. Гагићево пелијеђење. Пobjеда Владичина. Разграничење са Ђесаревиниом. Крвави сукоб на планини паштровској. Посредовање руско. Грахово. Смрт Смајил-аге Ченгића. Догађај на Башиној води. Односи, уговори и коначни мир са Али-пашом. Односи на арбанашкој граници. Враћина и Ђесендра.

(Наставак III-ег дијела)

Прелазимо на границу херцеговачку на поље Грахово. О тога ваља да се мало још изближе упознамо са односима Петра II-га са херцеговачкијем везиром Ризванбеговићем, који је са његова непатриотског држања у Градашчевићевој буну на Цетињу добро познат био. То се најбоље огледа у писму, којим му Владика одговара на нотификацију његова доласка на везирство херцеговачко. Ову нотификацију Али-паша пише на Цетиње тек после је онога догађаја на Грахову г. 1836, тер у исто доба виндицира своје право на Грахово. Владика му одговара, да је већ чуо, да је „постао тијем чиновником“; а односно Грахова нијече му свако право; ако га је пријезваром опалио, то је мого вазда кријући учинити, „но такав поступак твој није ти донио никаква поштења“; даље му пребацује, како је кријући дошао на Грахово, да је тако кријући и побјегао; и жали што није знао за његову намјеру, јер иначе шћаше скупити коју хиљаду Црногораца, „да те јуначки сретем на своју границу, како су се вазда научили Црногорци“. На писмо овако за-

вршује: „Него сврх свега тога покоља и крви, која је пала и с ваше и с наше стране, ја те молим, да се прођеш од Грахова; нећеш ли се проћи, а ти одговарај Богу и твојему Цару за све што се до сада догодило, и што ће се по сада око њега догодити“. Тако поздравља Владика тога малог Султана на Херцеговини при своме поласку пут Русије; а тек се из Русије повратио, већ смо видјели, како се на Грахову утврђује. По посредовањем босанског везира Већи-паше дошло се до неког споразума између Владике и Али-паше односно Грахова, који је био утначен на Цетињу 20 октобра 1838 са изасланицима једнога и другог везира, чим се одклонила она пријетећа опасност рата. Овијем споразумом признавао се војвода Јаков као наслједни начелник граховски; а Граховљани су се обавезивали, да плаћају агама и Султану данак и држе, да преко свога војводе, који је имао предавати коме што иде; даље се забрањивало како Турцима тако и Црногорцима да унапријед ишта граде на Грахову; али о већ подигнутој тврђави црногорској на Хумцу ништа се не говори; но што је Црној Гори у неколико надокнађивало попуштање у овом уговору од њенијех претензија, то је било изрично признање, да се овај уговор чини између независне области Црне Горе и пашалука босанског и херцеговачког; а још је виши био дипломатски успјех, што су оба везира фактички признала независност Црне Горе, учинивши с њом овај уговор. Владика, достављајући овај уговор Гагићу, пише му: „Ви ћете у горепоменутој копији мирнога трактата лако замијетити, да сам ја спрема данашњи обстојатељства неколико и пожертвоваво Граховом, па томе су причином била честа повторителна представљенија русиј. импер. министарства, да настојимо живити у

миру с пограничнима крајевима, и ја сам радио добавити се бумаге, у којој би Турци признали независност Црне Горе. При томе и за Граховљане није рђаво, за што им Турци неће заповиједати, ни судити. Данас има и велики земаља, које Турцима плаћају, па себе за срећне почитују, што им само не заповиједaju¹⁾. Када узмемо пред очи положај Владичин између Русије и Турске с једне стране, и примирје с Аустријом тек склоњено с друге стране, ми ваља да признамо у овоме уговору дипломатски успјех Петра II-ог, којим се и Русији даје доказ послушности и оданости и везиру босанскоме доказ умјерености и доброга расположења према Турској, а у самој ствари се ослобађа Грахово од Турака и разастире уплив с Цетиња на погранична племена. „Положај Грахова — опажа г. Ровински врло добро — измијенио се у толико, у колико се прије мијешање Црне Горе у његовијем пословима сматрало незаконитијем, а сада је оно признато законитијем, и уплив Црне Горе оставао је јачи него ли турски, јер је војводство признато наслједнијем у породици, сасвијем њој оданој, не говорећи ништа о томе, што су се тијем Граховљани јаче свезивали с Црном Гором и састављали као једну цјелину обзиром на његов топографски положај.“ Даље наставља г. Ровински: „Г. Лавров, срањујући овај трактат са оном споменицом Владичином о Грахову, опажа, да је ту владика учинио неке уступке, што и сам признаје у писму Гагићу, образложивајући их жељом, да угоди руском министарству. У самој ствари није било учинено никаквијех уступака: Грахово је било одавно за себе територија, као многе друге у удаљенијем провинцијама, гдје је турска државна власт била сасвијем слаба, а народ живио по својој вољи, не смијући допуштати над собом власти ма које друге државе; порез се плаћао Турској, али не тачно, и њом су се користовале више аге, т. ј. господа, или управитељи покрајина, који су и сами удаљивали мијешање државнијех чиновника. Порез се та није сваке године купила, него за неколико година одједном, па ако су се становници противили исплати, подизала се на њих војска. У том су се положају находили Васојеви-

ћи, а некад и Кучи и Братоножићи, који су се постепено примикали Црној Гори. Такво је било истинско стање ствари; а све што је Владика писао Гагићу, било је састављено у духу, да га задобије на своју страну, што му је и пошло за руком; јер је иначе Гагић могао шкодити ствари. Али је сада и он био задовољан успјехом Владичинијем.“²⁾ Може бити да ће когод замјерити овоме Владоцу Црне Горе, што није био вазда искрен са руском дипломацијом; но ко се упознао њенијем погледом на односе црногорско-турске, тај ће му потпуно одобрити ту његову неискреност, која се појављивала у крајњој нужди. Ми смо већ казали, да у Петрограду још нијесу могли схватити ово зачатије храбри српства, — гдје треба тражити кључ оном укоченом држању руске дипломатије према турско-црногорскијем односима.

Како у уговору, о ком је била ријеч, није било опредијељено, што Граховљани имају давати Цару, Владика пошље војводу Јакова и попа Стевана Ковачевића са Радованом Пипером, једнијем од својих најпоузданијих перјаника, Већи-пашу у Травник, који их лијепо прими, и с њима писмено углави, колико ће на годину Цару давати. Из Травника војвода Јаков и поп Стеван с друштвом врате се у Мостар, гдје их Али-паша задржа цијелу зиму, ма да су му били донијели од Већи-паше писмо, у коме му је препоручивао, да им не би каква насилна чинио;³⁾ а Владици Али-паша пише врло пријатељско писмо, које завршује: „Сувише за сваку слободу за исте Граховљане потребито је како смо и наредили да буду све код нас десет Граховљана за сејмене којијем даваћемо и храну и личицу плаћу.“ Па под P.S. припишује као мимогред: „Јаков с дружином остаје у Мостару код нас либеро, док дођу из Грахова други десет, како смо осудили да је згодније и мирније за нас и њих. Ако буде икаква потреба, да кога свога човјека пошљеш к нама, немој никог другог осим онога истога Радована“... Ово је писмо било од 16 декембра, а 7 јануара опет се Алипаша оправдава, одговарајући Владици, који му је морао оштро писати, што је Јакова с дружи-

1) Лавров, 115.

2) Ровински, 100.

3) Памучина (Гилфердин), 57.

ном у Мостару задржао. „Ти знаш да је свуда обичај, тако исто и по арнаутлуку, да кад се уреди начин од сваке мирноће, код онога, који остане старешина и јачи, буду код њега неколико људи како би остало у напредак без сумње; тако исто и ми учинисмо за Граховљане, док се упуте на прави начин, и да не би се маскарлили за сваки царски и везирски посао као и до сада, и да сваки посао стоји у миру како је утврђено и речено у сенету њихову. И кад би послали кога од наше стране у Грахово за покупити царске хараче и остало како је речено, не би требало никог другог тамо шиљати него оне исте Граховљане, који би почивали код нас. И на та начин, можеш и ти додати њима у главу да слободно никаквога другог узрока није до овога вишеченога, и да се неће ништа више тражити, него што је речено и утврђено, него треба да дођу осам до десет прилични Граховљани к нама и одма ће Јаков с дружином либеро се тамо вратити...“⁴⁾ Противу овога поступка Алипашина Владика пише и Већи-пашини Гагићу. И тек 8 маја 1839 Владика пише Гагићу: „Депутати граховски војвода Јаков и поп Стефан Ковачевић са дружином, претријевши толике бјезде и невоље у Мостару код везира херцеговачкога, дошли су прије неколико дана у Грахово, и морали су мјесто себе дати таоце, ослобивши се на ријеч истог везира, да ће и они скорим временом бити пушћени у слободу. Ја се слабо могу поуздати на ријеч везира херцеговачкога, впрочем видит ће се хоћели задану своју ријеч одржати“. Идући Јаков из Мостара, веле, да је рекао: „Може се случити, да још кадгод дође моја глава у Мостар; али нога неће никада!“⁵⁾ У овим ријечима најбоље огледа снага онога уговора склопљеног посредовањем Већи-паше, који је на то био упућен из Цариграда, сигурно настојањем руске дипломатије. Ово мијешање босанског везира у херцеговачке послове морало је вријеђати везира херцеговачкога, који је Мостар прогласио Стамбулом а себе Султаном; и кад је пристао на уговор, он је другу мислио, што је најдрастичније показао, задржавши војводу Јакова, докле му дођу Граховљани у сеј-

мене. Осим тога, Али-паша буди питање о црногорској тврђави на Грахову. Видјели смо, да је уговор цетињски и не спомиње, премда би се могло из њега извести, да је тај уговор оставља, пошто се у њему вели, да „унапријед“ не смију ни Турци ни Црногорци на Грахову ништа градити. Алипаша пише Владици 6 септембра 1839: „За сенет Већи-паше везира босанскога што ми пишеш, да је у њем речено и писано да остане, истог сенета копија је код нас, а о томе спомена нема, нити је он знао за ту кулу, да је грађена. Сувише сваки од мојих крајишника се чуди, што ће рећи Владичина кула у Грахову и караули; према тога ваља и Корјенићи да начине другу кулу према њој, ће буде мјеста, и да они сједе у њу, и онда бива опет немир. За то пријатељу ваља да се та твоја кула развали и за пуно других разлога, а колико си новаца поарчио, како смо ти прије писали, ми ћемо теби платити..... Ти си њу начинио од немира граничарскога. Сада кад смо утврдили мир немаш се ништа бојати и ваља кулу дигнути“.⁶⁾

Али се догађаји на граници херцеговачкој преплићу и гомилају, те нас позивљу у Дробњаке, друго племе херцеговачко, које је тежило к Цетињу. На челу Дробњака била је од старине кућа Церовића. Р за вријеме Петра I-ог поп Милутин Церовић, на главе јунак, био је у тврдој савези са Цетињем. Тада је војвода Станко Петровић, побратим поца Милутина, одио у Дробњаке и ту суд црногорски увео. Но временом Турци посијеку поца Милутина, а кад приспје његов син Новица, признаду га за кнеза дробњачкога. У то доба била је у крви Морача са Тушином. Како је у Морачи одавна постојао суд црногорски, с Цетиња се радило, да се та крв умири; а и сами Дробњаци морали су жуђети, да се што прије измире са својим сусједима. На ту сврху одио је војвода Перо Томов, брат Владичин, и Стеван Перков у Морачу, и код њих је долазио млади Новица Церовић, који се био родио баш кад је војвода Станко у Дробњацима суд уводио. Кад побратим чу на Цетињу за свога посијка, веома се обрадује, и он буде одређен, да се освети Смајил-аги, који је г. 1836-те био на Грахову коњицом

4) Гласник, књ. 63.

5) Памучина (Гилфердинг) стр. 57.

6) Гласник, књ. 63.

салетио Црногорце у Челињи поток, те онако изгинуше.

Смајил-ага Ченгић, муселим гатачки, пивски и дробњачки, био је јунак на гласу. Из почетка је био у својој младости вазда уз Али-пашу Ризванбеговића; али кад постаде султановијем капици-баном, мало по мало тако се осили, да се Али-паша од њега бојао, те му је и о глави радио. С друге стране његов син стариј Рустан-бег био је такав блудник-енлеџија, да га раја већ није могла трпјети; али се њега опротити није могла, док му је отац у животу био.⁷⁾ Тако је био приправљен терен освети, коју је Новица имао да изврши. С Цетиња је био послан Радован Пинер парочито за то у Дробњаке с писмом на Новицу, који је једва чекао, да обнови оне свезе са Црном Гором, у којима је његов отац живио и погинуо, у толико прије, што је Смајил-ага већ подозрејао на Новицу, од како је ишао у Морачу код црногорскијех главара. На ту сврху договори се он са Мињом Радовићем, војводом морачкијем, да дочекају Смајил-агу, који је имао доћи о јесени да харач купи; а и Смајил-ага са своје стране овога пута справљао се да Новицу смакне. Кад дође Смајил-ага својом четом у Дробњаке, разаше шаторје на Мљетичку, убавом пољницу под брдом Пјешивцем, на путу између Шавника и Тупине. Отолен посла по Новицу, да у вечер дође код њега, ал' му Новица одговори, да не може ту вечер доћи, него да ће у јутро подранити. Међу тим, тек се ноћ ухватила, Новица се стаде справљати, како ће збиља зором Смајил-агу походити. Како је Смајил-ага намјеравао Новицу погубити, кад му под шатор дође, био је около шатора пандуре све Турке понамјештао, а Дробњаке, што су били у његовој чети, подалеко од шатора у наоколо поља. Тако је Новица лакше могао своју намјеру саопштити овијем Дробњацима, на челу којима је био Шујо Караџић, и Шујо је сигурније могао са Новицом у свезу станути. Кад се мало расвануло, Новичина дружина, која се била иза једнога бријешка тајно ноћу прикупила, јуриша изненада, испаливши најприје пушке, па голијем јатаганима на шатор. Смајил-ага погину од пушке, а главу му је посјекао гатачки

ускок Мирко Алексић. Са Смајил-агом ту погину до 40 Турака, а утече сам Баук Никшић и Алипашин Делибаша, који је ноћио код неког Ђоке Маловића, о ком се прича, да је Смајил-аги био казао, што му се справља, него да бјежи преко Пиве у Гацко; али да му је Смајил-ага одговорио: „Жалосни Ђоко, ти си луд! Ко емије напанути на мене?“ Кад је Али-паша чуо за ову погибију Смајилагину, колико му је било мило, што се ослободно овога силнога Херцеговца, толико му није мило било, јер се побојао, да се и њему тако може догодити; и стаде одма купити војску противу Дробњака, које опали, али не без отпора. Ускоци с Дробњацима и Морачанима дочекали су турску војску на отвореноме пољу, гдје их је до 70 друга погинуло, али јест и Турака двоструко.⁸⁾ Тако Новици већ није било повратка у Дробњаке, него га Владика задржа на Цетињу код себе, а дружина његова остаде у Морачи до бољег времена.

Него ваља да се осврнемо и на источну границу. Послије свога повратка из Русије Владика је писао Осман-паши, везиру скадарекоме, како је у Бечу код Ферик-паше био и што му је овај обећао, позивајући га пријатељски, да изда заповијед пограничницијем крајинама, да не нападају на Црногорце. Додајући му, да је он већ црногорскијем крајиницима наредно, да Турке не називају. Осман-паша је у одговору паразно жељу, да му Владика пошаље своје пуномоћнике, да би се коначни мир утврдио; на што је Владика предложио, да се пуномоћници с обје стране састану на границу. И тако су се пуномоћници састали, али се и разишли без икаква успјеха.

Иза тога, за вријеме размирице с Аустријом због Папштровске планине, Ферик Хасан-Хаки паша, забит скадарски, нише Владичи, како је чуо, да је дошла њемачка војска, да иште Црмницу, која је Султанова.... На то му Петар II. одговара: „Што је вама стало до нас и до Ње-маца? Ти кажеш, да Црмница припадајем Вама; оно истина да је припадала у старо вријеме вама, као што је негда припадала Арбанија нама, а готово и све друге земље јевропске Туреке. Ако је ова увреда, коју мени у нашем писму наносите

7) Памучина (Гилфердинг) стр. 58.

8) Памучина (Гилфердинг) стр. 60.

из ваше главе, то је знак, да добро не знате како ствари стоје; ако ли је из чије друге главе, то они, који вас је научио, да ми овако пишете, није твој пријатељ, јер се свама руга и смије. Ово ваше писмо другојачи одговор није, но ја желећи бити с вама, као забитом пограничним у пријатељство, удаљавам се од свијех нелијепијех ствари, које би вас могле увриједити.“ А што је друго и могла „једна сламка међу вијорове“? Али је и овај протест доста у онијем околностима.

Како пошто је Владика био мир закључио на Цетињу са пуномоћницима везира босанскога и херцеговачкога, пише том приликом и новонаменованом везиру скадарскоме Хаил-паши, да пошаље и он своје пуномоћнике на Цетиње, да мир утанаоче. Не знамо што му је везир одговорио; али шљедиће године првога јуна „удари спахија Лекић су 2000 Малесије на село Јастреб; а Асан Хот су 3000 војске и са дубардама, те заузме једно мјесто код ријеке Ситнице. Бећир-бег Бушатлија заузме село Косиће са 4000 Арбанаса, Турци наспру на брдека села изненада; а Брђани, у колико их се на брзу руку могло скупити, дочекају Турке и слома једно крило. Асан Хот и Спахија Лекић, видећи се у невољи, побјегну са својом војском у Косовом Лугу. Чујући остали Брђани за бој, потрче одма у помоћ, те ударе на Бећир-бега, шћерају га у густи драче, оставе пушке, а тргну голу ножеве, па ускаче у турску војску, и поспјеку 50 Арбанаса, а Бећир-бег побегне с војском преко Зете, гдје га Мартинићи дочекају и поспјеку 500 Турака. Ту је и Бећир-бег Бушатлија погинуо.“⁹⁾ Ове су цифре Медаковићеве оче-

9) Медаковић, стр. 90. Из овога боја М. прича још овај епизод: „Малић Техаја, гласовити арбанашки јунак, да покаже своје особито јунаштво, игра се на колу са голим сабљом у руци, па се нагонио на јединијем момчетом по пољу — родом из села Калесадина — да га поспјече. Момче бјеше од 16 година, али се вјешто увијаше испред турске сабље, па се најпослије савије испод коња, увати Техају за ногу, свали га с коња, убије га на мале пушке, узме ону голу сабљу Техајину, те му истом поспјече главу. С њега узме све оружје па довати коња у једну а Малићеву главу у другу руку, и тако дође на Цетиње. Владика се радоваше овом ријетком јунаштву и обдари лијепо оног младог јунака, а он даде Владици сабљу и оружје Малићево. Како узор јунаштва овог младог момка радо причаше Владика и чуваше за спомен то оружје Малићево“.

видно прећеране; Владика, достављајући овај догађај Татинчеву, своди број мртвијех и рањенијех Турака на 300, а Црногораца мртвијех 17 и једна жена, а рањенијех 35. Црногорци су са бојнога поља понијели осим богатога оружја, неколико коња и три турска барјака. Овај нападај догодио се противу воље везирове; што више морао је дати Арбанасима муниције и неколико низама, јер је његова власт у Арбанији била врло слаба. „Може бити, Турци ће опет на нас напанути, но уздајући се у Бога и у храброст црногорску, не бојим се, да ће они побједити. Ми нећемо водити с њима офензивно ратовање, али дефензивно дужни смо и по нужди са свјешта, што на нас нападају, до последије капи крви“. Овако је Владика завршио свој извјештај руском посланику у Бечу 12 јуна 1839, дакле за вријеме разграничавања са Њесаревином, и пошто је био Али-паша већ повриједио уговор односно Грахова. И збоља, шљедиће године у почетку септембра, дакле мало прије погибије Смајил-агине у Дробњацима, дођоше под село Слатину Асан-Хот, Мехмед спахија и Мехмед капетан са 7000 Арбанаса, да освете ону истријелу погибију. Мрђен Јанковић и Вук Ђешевевић су 200 друга сузбију их сунданом Јефта Жабљака, одакле се одупру већом снагом Турци и разбију Црногорце близу Салковине. Ту се 26 Црногораца затворе у једно кућиште, окле су се јуначки бранили, докле им је помоћ дошла. „Жестоки отпор заточеније Црногораца још жешће раздражи Турке те наспру слијепачки на кућиште и примакну се до самијех зидина истијех, па су голијема рукама кано помамни ватали за грлиће црногорскијех пушака. Арбанаси трзаху за грлиће од пушака, да их истргну из рука Црногорцима, а они опет не пуштаху. Ту се толико напрезало, да су се пушчане цијеви искриниле, а једна се цијев на пола преломила, од које однесе половину Арбанаса, а друга половина остане у рукама Црногораца“. Но у брзо стиже ријечка нахија и Арбанаси оставише бојно поље и на њему спајију Лекића са 120 Арбанаса; а од Црногораца погине Вук Ђешевевић и другијех 6 Црногораца у кућишту, а рани их се 15.¹⁰⁾ О овоме нападају Гагићев из-

10) Медаковић, стр. 92.

вјештај у главноме слаже се са Медаковићем. Намјера је била арбанашка да Додоше опале и опљачкају. „Владика говори, да ће овај догађај остати у летописима црногорскијем примјером јунаштва, као у рускијема, примјером храбрости и самоодрицања поступак штабе капетана Лика против Черкеза“. ¹¹⁾ Тако Гагић завршује свој извјештај о овоме другоме нападају на црногорску границу. А Владици исти Гагић пише 11 октобра: „Ја сам имао част примити два писма В. В., једно од 20 септ. о *славном* сражењу Додоша с Албанцима; а друго од 4 окт. о победи Морачана над Смајил-агом Ченгићем и прочима зликовцима... Међутим за дужност сматрам предварити вас о томе како се ерцеговачки везир Али-паша јако спремио и већ послао у Дробњаке војску, да освећује Смаил-агу и његову дружину. Не бих рад био да изненада рупе Турци на Морачане и да врате жао за срамоту; и што више да се упусти-те у озбиљски рат са Ерцеговином и Арбанијом: ја не сумњам, да и Албанци неће у овом случају напасти на вас... Ми смо већ видјели успјех тога похода херцеговачкога на освету, али се Гагићев страх, да се и Арбанаси том приликом не користују, није обистинио.

Вријеме је, да се опет обратимо Херцеговини. Ми смо већ видјели како је Али-паша мислио о цетињском уговору од г. 1838. Даље ћемо се још боље увјерити, да је он сматрао, као и да не постоји тај уговор. Па к граховском питању погибија Смајил-агина изазвала још *ускочко* питање. У прве је Али-паша тражио, да одћера од себе Владика оне „рђаве људе“, који су напали на Смајил-агу; ¹²⁾ па је касње захтјевао, да све Ускоке са границе проћера. Међутијем Хасан-бег требињски те зиме сакупи 2—3 хиљаде Турака и нападне граховске чобане, који су се са својом стоком без бриге налазили на зимовишту заједно са никшићскијем Турцима. Граховљана није било него 50, од којих се неки на вјеру предаду својим агама, и од њих седмињу Турци посијеку; а неки су се бранили из својих торина и неколико Турака погубили. Но Али-паша је и изрично говорио, да он не признаје онај уговор це-

тињски, што је један дипломат турски Гагићу саопштио. То је био Селим-бег, коме сар портин у неким пограничним даламатинско-херцеговачким питањима. Упознавши се с њим Гагић, говорили су о горућем граховском питању; што више имали су о томе и прописку. То је било г. 1841, када се и сав. Чевкин находио код Владике. Из ове преписке види се, да је Гагић радио, да Селим-бег посредује између Али-паше и Владике. Отуда имамо и нацрт неког уговора између Селим-бега и Владике. Што више, г. Ровински пише, да је владика одио у Дубровник и 6 јула састао се са Селим-бегом и с њим тај уговор утаничио. По по преписци, која је баш ове године најживља била између Владике, Гагића, Али-паше и истог Селим-бега, рекли бисмо да је тај уговор учинио сам Гагић са Селим-бегом, те га Владика, пишући 4 авг. Гагићу, називље *формуларом* „који сте Ви изволили послати“. ¹³⁾ Ради тога су се састајали у Никшићу њихови пуномоћници љети шљедече године: али су се преговори разбили. С једне стране Владика је сматрао Грахово, Дробњак и Жупу Никшићку као дјелове Црне Горе; а с друге је Али-паша захтјевао, да се Ускоци из Црне Горе разиду по својим кућама. О томе новоме захтјеву Али-пашини пише Владика Гагићу (августа 1841): „Али-паша би учинио са мном мир, кад бих ја наше Ускоке раселио, но Ви и сами знате, да то нико у свијету не би учинио, шљедоватељно не могу ни ја за љубав Али-пашину 300—400 наших људи раселити, за то само што он на њих мрази“. ¹⁴⁾ А саме Али-паше овако одговара 18 окт. „А што пишеш, да ти ја чисто кажем, и штем ли ја царску земљу, — ја никакве царске земље не штем, разма што ти пишеш, ако желиш мир на граници, како што ја желим, да ми се проћеш од Ускока и од земље на коју Ускоци живе; јербо сво 50 и више година од како су Ускоци ускочили к нама и од тада су они наши као и остала сва племена црногорска; и вјеруј ми добро, мој пријатељу, да ти сви ти људи лажу, да се Ускоци могу са њиховога огњишта раселити, *зашто докле ми траја-мо трајаће и Ускоци и оно своје туштит*

11) Ровински, стр. 107.

12) Гласник, књ. 63

13) Лавров, 117.

14) Лавров, 118.

нећемо никоме“... Па опет Гагићу (21 нов.): „Од пошљедњег мојега к Вам одношења у прошлом августу па до данас имао сам од Али-паше везира херцеговачкога само два писма; али он све којешта такова захтјева, што и не наличи на мир, да се међу нама утврди, као и. п. хтио би он, да се расели најприје какво племе црногорско, па онда да се мир начини“¹⁵). То стање тако запето на граници херцеговачкој побудило је једну и другу страну, да шљедећега љета г. 1842 дођу војском Владика на Грахово, а Али-паша на границу граховску. И ту су одма стали да преговарају писмено; па су изабрали обојица своје пуномоћнике, да се састану. Од стране херцеговачке био је Али-бег Ризванбеговић и Баш-ага Режепашкић, а од црногорске два сенатора; и они су се 12 јула састали и учинили и примирије до 23 септ., уговоривши, да се међутијем Али-паша са Владиком гдје састану, па да прави мир утврде. Тако се војске мирно разиђу, а Грахово остане у примирију при Црној Гори. Већ се није могло одмицати овим питањем; стање је било несносно с обје стране; и с обје стране се овога пута озбиљно приступило преговорима без посредника. Најприје је било одређено мјесто састанку Метковићи, па Дубровник. Петар II стигао је у Дубровник већ 31 августа с великом пратњом; Али-паша 8 септ. и још вишем; сјутра дан су одма имали састанак у присуству барона Рознера дубровачког и Ивачића бококоторског окружног начелника, који се био придружио пратњи Владичиној по жељи Владичиној. Ту је био и Гагић, који је био дошао под изговором да посјети Али-пашу, али није учествовао званично, јер није био на то овлашћен. Преговори су трајали три дана, и био је закључен шљедећи уговор примирија: „Дошавши у Дубровник како Владика црногорски Петар Петровић Његош, кавалер руски, тако и Везир херцеговачки, кавалер турски, и саставши се пред два ћесарска чиновника (пред г. бароном Карлом Рознером, дубровачкијем ћесарскијем окружнијем капетаном и пред г. Гаврилом Ивачићем, котореким ћесарским окружним капетаном), разговоривши се о границама између независном области Црном Гором и херцеговачкијем пашалуком,

нашли су за праведно и добро и утврдили су међу собом: 1. Да граница између Црне Горе и Херцеговине, почињући од врх Кучког Кома до Драгаља, остане тако, како је сада, т. ј. што која страна држи и чим се користије сада, да то држи и да се тијем користије. — 2. Како везир херцеговачки не може без своје више власти ништа ријешити односно Грахова и Ускока, то он обећава, да ће писати Порти Отоманској, да она изради да један чиновник аустријски а један руски, проуче и ријеше граховско и ускочко питање, и како ти чиновници ријеше, обвезују се Владика црногорски и Везир херцеговачки да ће се томе подчинити у свему односно Грахова и Ускока; а до тада Грахово и Ускоци и и с њима погранична мјеста нека остану како се сада налазе. У случају да више-споменути чиновници не дођу до 1 јануара 1844 г., онда нека буде, како се договоре међу собом Владика црногорски и Везир херцеговачки, а до тога времена нема право да се сели нико на једну или другу страну, него је дужан да живи свака тамо гдје се сада налази, а кад би ко самовољно прешао, има право да га поврати један другоме. — 3. Штогод би се случило до 1-ог јануара 1844 г. између људи, који се налазе под влашћу Владике Црногорског и Везира Херцеговачког, нека по праведливости разабру и суде људи, које ће једно и друго правитељство за то послати на границу. — Овај трактат, написан у два једнака екземплара, својеручно потписују и печатима утврђују како Владика црногорски тако и Везир херцеговачки. Дано у Дубровнику 12 (24) септ. 1842 г.“¹⁶) Дакле опет неизвјесност и тек примирије! Но главно је, што су се ова два сусједа приближила и лично упознала, те бар за неко вријеме ријешење размирица одмакли. Изгледа, да није један на другог рђав утисак учинио. Што више, они су се побратимили; и толико знамо, да су их аустријски чиновници свуда пратили, тако да нијесу могли насамо нигдје говорити. На сваки начин Али-паша, и ако није био духа Хусејина Градшчевића, ипак је он Херцеговину сматрао као нешто засебно у царевини, те ју је и од Босне био одвојио. У то доба пак опет се била почела бунити

15) Јавров, 118, 119.

16) Ровински, 111.

Босна противу *танзимата*, којег је Већипаша имао у дјело привести. Порта је морала беговима попустити, који су јој били поднијели тужбу против Већипаше, те је мјесто њега послала Козрев-пашу из Биограда, који се састао с Али-пашом у Коњици ради договора, како ће извести танзимат и нуфус; али се Крајина једнако бунила; а Али-паша је потајно тај отпор потицао, јер ни он није мислио танзимат у Херцеговини увести. С тога је он морао пазити, да живи у пријатељству с црногорецијем Господаром за сваки случај. И морамо признати, да је овиме уговором то посвједочио. Гагић је био особито задовољан овиме успјехом. Он није присуствовао званично преговорима, али је био уговор заједничко дјело његово и Владичино. Достављајући копију овога уговора у Петроград, у дотичноме своме рапорту вели: „У вријеме преговора, Владика се непрестано самном савјетовао, и трактат овај, који се овђе сматра јединим и важним актом дипломатичким, којим је од Порте призната независност Црне Горе, сачињен је њим и мном без икаквога утицаја са стране.“ А саме Владичи пише: „Паметних људи опће је мишљење, да се ви с отоманском Портом један дипломатски акт закључили, с којим је Порта признала независност Црне Горе, и да се нико није надао, да ће те ви у томе успјети.“¹⁷⁾

Иза овога састанка дубровачкога преписка Петра II-ога са Али-пашом сасвијем пријатељскијем духом дине. „И знади истинито послјед нашега састанка у Дубровник, да ти вишега пријатеља од мене не имаш ни Турчина ни Ринџанина; а и ја тебе међу мојијема првијема пријатељима држим“ — тако завршује Владика прво писмо Али-паши послје њихова састанка одмах октобра мјесеца. Шљедеће године 8 марта пише му: „Примио сам твоје пријатељско писмо од 1-ог марта, из кога сам видио и од твога посланика чуо, да *желиш, да дође један мој вјерни човек до тебе*, али твој до мене; тако ја желим мој драги побратиме, да ти твојега једнога вјернога и паметнога човјека пошљеш, с којим се могу о свачему разговорити, и који ће моћи управ свем твојеј мени приказати. Такођер сам примио и друго твоје писмо

од 3 фебр. у коме ми пишеш за вражје бјежунце те бјезе; ја сам дао жестоку заповијед на Грахово, да немају никога пријати, и они ми се сваком клетвом заклинају, да се ни један у њих не свраћа, по да сваки пребјежаје у Цесарову земљу. Но сврх свега тога ево отпавих данас перјаника до Грахова, да с њима потражиш и ако пједнога нађу, ту да с њим поступи по нашем уговору учињеноме у Дубровнику.“ Опет свршетком марта пише му: „... молим те пријатељски, да што ескорије пошљеш Мустај-бега, или кога оћеш од твојијех вјернијех људи, да се разговоримо и да на неки начин свршимо ове загонетке, те су међу нама неразријешене, јербо ја познајем, да би мнозина ради били, да ја и ти свој образ оштетимо, и да наше ријечи не буду на мјесто, што неће они дочекати ако Богда никад, док смо ја и ти живи.“ Али-паша опет пише Владичи (19 јула): „Примили смо твоје љубезно писмо од 11 тек. м. по аги Хајровићу и све смо разумјели, што нам пишеш поради нашега новог *српскога састанка*. Казивао нам је и Хајровић за свега разговора, што сте о томе имали, и сваки ако Бог да оће се свршити, само ако кривци унапријед буду разабрани. И када буде сада међу нама учињен мирни договор, биће од наше стране и свакоме кривцу проштење. Виђели смо, како нам пишеш, да се могу сви послови свршити преко мојијех посланика, да се ја не трудим, и фала ти на пријатељско промишљење.“ Па му даље јавља, да ће пред Илинци изаћи у Гацко и отаџен му у Острог послати сина Хари-Ризванбега, Хасан-бега Ресулбеговића и Башагу муселима невестињскога и још кога приличнога; а други му син миралај, да ће доћи из Таслице преко Дробњака у Никшић, „и даћемо допуштење да се сваки твој приличан узрок сврши и да се утврди с нашијема сенетима. Гледај и ти, мој драги побратиме, како је љепше и приличније и згодније за општи рахатлук и за непромјенито наше пријатељство. И шаљемо опет агу Хајровића до тебе, који ће ти све пореду казати.“ Па опет 11 јула: „Примили смо твоје љубезно писмо од 27 прошлог по аги Хајровићу и све смо тачно разумјели што нам пишеш. Тако исто и од истога Хајровића, и сви ће наши послови ако Бог да бити лијени и Богоугодни, док

17) Гласник, Кн. 63.

буде међу нама како и јест пријатељско поступање.“ Даље му јавља да 11 јула полази у Гацко, а трећи дан по Илину дневи у четвртак да ће његови посланици доћи у Никшић; „а ти пошљи твога једнога човјека у петак за уговорити у који дан имају доћи тебе на састанак“....¹⁸⁾ И овиме долазимо на једно грозно мистериозно дјело, које се не може с никакве стране поуздано разјаснити. Ови посланици Али-пашини долазе под Острог код Петра П-га, и при повратку на Башиној води буду изненада напанути и шестица остадоше ту мртва, а тројица утекоше жива! Прије свега ми знамо, да се послје уговора дубровачкога није догодило ништа, што би могло таково дјело оправдати. Осим преписке између Владике и Али-паше, коју смо нарочито навели, имамо томе доказа и у писму Владичином од 29 априла 1843 Гагићу: „Овом приликом не пропуштам довести до вашег знања, да су овдје пре 15 дана долазили посланици везира херцеговачкога, и судећи по свему њиховоме, рекао бих, да ће се брзо нарушити мир, који сам с Али-пашом закључио. По овом ради би херцеговачки Турци па и сам Али-паша, да се мир обдржи, но цариградска полиција не да им (да обдржи)“¹⁹⁾ Што су ови Алипашини посланици долазили на Цетиње, што ли у Острог — ми не знамо. Што више, из писма Алипашиног, навише наведеног, ми смо видјели, да је било говора и о другом састанку Алипашином са Владиком, те је Али пашу замијенило баш ово његово посланство у Острог. По једном усменом извору тичало се тврђаве на Грахову; и по свој прилици морао је Али-паша добити наредбу из Цариграда, да ради, да се та тврђава разруши, што би се слагало и с оном жалбом Владичином Гагићу, да цариградска политика хоће, да дубровачки уговор уништи. Предпоставив то, питање је: за што се Алипашини посланици онако мучки на Башиној води нападају? Памучина то правда овако: Али-паша је позивао Владика на састанак у Никшић, намјером да га ту убије па да заузме Црну Гору; то је Владика дознао, па није хтио ходити у Никшић, него је он позвао Турке у Острог,

гдје су били по његовој наредби убијени. Но очевидно тијем су рипћани у Херцеговини хтјели да оправдају то непојмљиво дјело; а из преписке Владичине са Алипашом ми смо видјели, да није било говора о доласку Владичину у Никшић; Али-паша је изрично писао Владици, да пошље једнога човјека у Никшић код његовијех посланика, да се договоре, кад ће доћи на састанак код Владике у Острог. Медаковић опет говори, да је овиме Владика хтио осветити погубију на Грахову; но она је била већ освешена на Мљетичку. По усменом тврђењу пак једног поузданог савременика, радило се о глави Хасан-бегу Ресулбеговићу, који је био на пријевару напануо граховске чобане; али Хасан-бег Ресулбеговић није ни одио у Острог, него до Никшића, па је дружини реко, кад је крећала из Никшића: „Ајте ви, ето мене!“ — те мјесто да пође за њом у Острог, он окрену натраг пут Требиња. Једном ријечи, нема ништа, што би могло на овај догађај и зрачак свјетлости бацити а све прилике, у којима се тај догађај збио не допуштају ни за час претпоставити, да га је Петар II наредио, осим што противу и те саме помисли протестира најснажније душа великог pjesника и брига великога Владичиновог догађају у народу има различитијех версија што најбоље посвједочава његову мистериозност. Тако између тијех версија има и таква, која не допушта, да пане ни мрве одговорности на Петра П-га, него се тврди, да је то била тајна наредба Пера Томова на рачун освете проливане крви Петровића на Грахову. — По да видимо сада, ко је погинуо? Погинули су: Хадисали-Бехмен и Авдага Хотал из Стоца, и Мустај-бег Мушовић, Аго и Муко Ђуце и Аго Хајровић из Никшића; а здраво утекомје Мустај-бег Ризванбеговић и Мухарем Оџић из Стоца и Бапага Режелашкић из Невесиња са једнијем момком Ризванбеговића из Расна, по имену с Лаазаром Кучинаром, који је казивао да су Црногорци викали: „Бјежи Баш-аго, сиромашка мајко!“ По овоме се види, да је Баш-ага уживао у народу лијено име. Он је био уз то таст Ризван-бег Ризванбеговића, средњег сина Алипашина. И он је здраво дома пошао са једнијем Ризванбеговићем, што нам у овом случају тако мистериозном у очи пада. С друге стране Авдага Хотал знамо да је био велики јунак, и као такав он је морао

18) Гласник, кн. 63.

19) Лавров, 123.

бити јака чињеница, којом је Али-паша морао рачунати. Истина је, да је погинуо и поуздани Ага Хајровић, (ако то није био који други истога имена), Али-пашин поузданик, али је њега могло и нехотице зрно погодити. Осим овога Никшића погинула су још два Љуце и један Мушовић, но за њих не знамо какву су улогу у Никшићу играли, толико знамо да су од двије прве никшићке куће, а Никшић је било гњијездо, које се није много ни Цара бојао. Све ово ми напомињемо, не били могло послужити штогод за основ сумњи, није ли Али-пашин прет у овоме послу био. Из писама та сумња не проистиче; али из истијех писама, ми видимо, да су писмоноше носиле усмене поруке, које се, очевидно, писмима нијесу смјеле повјерити. Не мари ништа, што је међу посланицима био Али-пашин поузданик; он је могао о томе ништа и не знати, јер је Владика имао свога поузданика, познатог Радована, који је носио писма и поруке Али-паша; што више, ако је између Али-паше и Владике о томе било договора, нико није за то имао знати у околини првога, а врло мало и у околини другога. Ову сумњу још нешто подржава. Пошто је Али-паша прогласио Султаном у другоме Стамбулу, његови дотадашњи другови Смајил-ага Ченгић и Хасан-ага Ресулбеговић мало по мало на својим крајинама постадоше силе, које се Али-паше нијесу бојали, него Али-паша њих. И ми смо видјели већ како је Али-паша о глави радио Смајил-аги; па је савијем наравно, да није добријем оком гледао ни Хасан-агу, који је био учинио молбеницу од стране хришћана на Патријарха цариградскога са потписима главара и кнезова и с печатима манастира херцеговачкијех, да Патријар поради код Султана, да дигне с везирства Али-пашу. Хасан-ага је био таква сила, да је хришћанима рекао, ако ишта икоме учини Али-паша, да ће он подићи хришћане и Турке из свега Требиња противу њега. Примивши ову молбеницу Патријар, питао је мостарског Митрополита Аксентија, јели истина што у њој стоји, и ако је, за што се и он није на њој потписао. Кад му је Митрополит казао извор те молбенице, Патријар је послао управо Али-пашу ту молбеницу у Мостар; и Али-паша, премда је знао окле је потекла, није смио Хасан-агу на одговорност позвати, нити је икоме ишта

за то учинио.²⁰⁾ Ето, у каквијем су међусобнијем односима стали Али-паша и Хасан-ага. А с друге стране Хасан-ага и Смајил-ага носили су сву одговорност према Црној Гори за ону погибију на Грахову; што више, Хасан-ага је главама посијеченијех Петровића Требињски град био окитио! Најпослије оваква сила могла је у сваком случају савијем паралисати силу побратимства, у Дубровнику склопљенога, и за то је оно морало радити, да га с пута уклони. Ми немамо другог основа овој сумњи осим овијех прилика; а подржава је и то, што је Хасан-ага њешто био намирисао, те није хтио у Острог поћи, него се из Никшића натрагу Требиње вратио; особито је пак подржава оно што је даље слиједило. Послије ове погибије тако угледнијех Херцеговаца на Башиној води, ви мислите, да се подигла сва Херцеговина, да их освети до истраге једне или друге стране. И збиља требало је, да Али-паша подигне војску против Црне Горе, и ми га видимо на Грнчареву у Корјенићима и на Заслапу са 20000 војске већ у септембру мјесецу; и противу те силе долази и Владика на Грахово са својом војском. Па што бива? Војске стоје једна према другој без боја, а војсковође преговарају о миру! Што више, за вријеме тих преговора Осман-паша скадарски заузимље два црногорска острва у скадарском језеру, Лесендру и Врањину, а војска херцеговачка разилази се мирно својим кућама, пошто је био мир поновљен и утврђен између Херцеговине и Црне Горе, дочим је Петар II са својом војском хитао на источно бојиште, куд су већ били Црмичани похитали, тек се чуло на Грахову, да су Турци заузели Врањину и Лесендру. Са свијем пријатељски, побратимски, савезнички! И тако Али-паша освећује крв толико првака херцеговачкијех и казни тобожње вјероломство црногорско! Не били се у овоме држању Али-пашиним последије догађаја на Башиној води нашао кључ оној тајанствености, која онај догађај увија? И ми само у томе случају можемо допустити саучешће Петра II-ога у томе догађају, јер ако је то, онда га виши политички разлози оправдавају, и ту већ вјероломства нема.

Занимљиво је и карактеристично, како Гагић извјештава руско посланство у

20) Памучина (Гилфердинг), 44.

Бечу о том догађају, како ли Владици нише. По извјештају грофу Медему од 2 августа Али-паша је звао на састанак Владиду, да га убије; али је Владика за то дознао, па кад је пошао под Острог, гдје не нађе Али-пашу него 20 Турака, није их хти опримити; ал' да није било Владике, шаху Црногорци све Турке ту поубијати; — а Владици пише који дан кашње између осталог: „До пошљедњег трактата са Али-пашом ви сте имали право плаћати злом за зло; но сада промислите у каквом су уважењу Турци, у каквом ли Црногорци! Мени је најжалије, што ће се у овом случају помрачити ваша лијепа слава, јер одавна говоре овдје и у Котору, да сте ви противу воље црногорског сената и свега народа наредили да се Турци побију; ја томе никад не могу вјеровати, јер не видим, што ви нијем добивате. Ваш је садашњи положај критички, и дај Боже, да што добро прође! Како ће се ви оправдати пред свијетом, када вас осуђују прости и непослушни Црногорци?“ Ми би смо рекли по овоме, да ни Гагић није гледао на овај догађај као на престо-злочинство. Чудновато је, да и Вилкинсон, енглески путник, који је пљедече године путовао по Црној Гори и Херцеговини, и походио и Владиду и Али-пашу, описује догађај у смислу извјештаја Гагићева грофу Медему, перући владиду од сваке одговорности.²¹⁾ У овом противурјечју најбоље се огледа тајанственост догађаја, у коју се не може продријети ако не путем којим смо ми на више покушали. У сваком пак случају Владичин просвијетљени ум, његов бистри поглед на заједницу крви и језика Срба различитијех вјероисповиједи, његова патриотска тежња к тој заједници, коју смо већ видјели у Градашчевићевој буни, његова брига да удржава погранични мир и да се држи савјета рускијех, најпослије његови најновији односи са Али-пашом, који обојицу до гроба прате, све то не допушта, да на Петра II-ог остане одговорност за недјело на Башиној води, ако се искључи политичка нужда, на коју нас разне прилике упућују.

Но прије него пређемо на источну границу, питање је, какав су уговор Али-паша и Петар II. на Грахову утврдили, и како су граховско и ускочко питање из-

међу себе ријешили; по свој прилици, писаног уговора није било никаквога; што вриједе писани уговори обојица су већ били искусили; него је ту била тврда воља једнога и другог, да живе у миру и пријатељству, како су и живјели до смрти своје. Грахово је остало као што је и било, само је Владика разрушио тврђаву Хумачку, али му је Али-паша њезину вриједност исплатио. Ускочко питање такођер је легло. Кад је Гагић разумио, како се ствар свршила, пише Владици: „С радошћу јавио сам г. посланику нашем у Бечу о добром успјеху вашем над Турцима при Грахову, и да ћу му скоро послати трактат о окончателном миру међу вама и херцеговачким Турцима.“ Он није мога замислити учињени мир без писаног трактата; али овога пута ми видимо, да баш овај мир усмени остаје у снази до смрти два побратима, дочим они пређашњи писани нијесу имали никакве снаге. И заиста Гагић и као Србин и као руски дипломат имао се за шта радовати и још дивити ономе дипломатском успјеху Петра II-ог.

(Слиједи свршетак III-ег дијела.)

DURĐE CRNOJEVIĆ Песимиста.

Незнам, кад сам на свет пао,
Како ме је свет тај срео,
Ал' знам, кад сам ојачао,
Шта сам у њем' доживео.

Као горски поток што је,
Чисто ми је срце било,
Кад младости бујне моје
Понесе ме у свет крило.

Дух, к'о лептир из мог краја,
За мог некад прамалећа
Лет'о свуд, где беше сјаја,
И по свету тражећ цвећа.

Љубав ми је — море била,
У које сам сав свет слио;
Ор'о — беше воља чила,
Што би небу одлетјело!

Јест, такав сам био тада,
Док још нисам свет познао,
А сасвим сам други сада,
Јер свет ме је — отровао.

21) Ровински, 126.

Сад је срце гадна бара,
— Змијурине с' легу тамо! —
А дух ми је авет стара,
Што се храни — сумњом само.

Љубав море сасуши се
Људске мржње на пламену;
Орлу крило поломи се, —
Прикован је сад за стену!

А негдашњи идеали:
Племенитост и слобода,
Малаксали па нестали —
У свету им нема плода!

Док сам њима венце плео
И за њих се жртвовало,
Свет ме није чути хтео,
Или ме је — исејао.

„Занесењак!“ — свет се руг'о,
Јер ме није схватит ум'о;
И ја њега нисам дуго
Ни појим'о, ни разум'о.

Сад се оба знамо доста,
Сад ме више и не кори,
Јер ја исти — к'о он доста,
Нити бољи, нити — гори.

Ил'ам је свети изгорео,
Сад је срце тврђе кама,
Па сад мрзим — на свет цео,
А највише — себе сама!

Илија Шумановић.

У т в а р а — с м р т .

Истинити догађај.

То бјеше пред Срећење на св. Анто-
нију, кад јутром запласта снијег — ка
обојчине.

Уобљена бијела брда не виђаху се од
густе магле пласајућег снијег, којом се
лаганим одом мицаше један бјелоглавац,
заогрнут кабаницом од кострети.

Из малене сухомеђе куће поземљуше,
сламом покривене, а данас снијегом обмо-
тане, кутљаше дим ка из вреће.

Проз малена љесом затворена врата
често виријаше око једне бабураве „не-
вјесте“..... као да неког очекиваше.....

Одскочи љеса: „Добро јутроца!“
— бану на врата крупан бјелоглавац, којему
сиједи, куси брци и посијеђела, запушћена
брада бјеху ледом обливена.

„Добра ти срећа, .. со!“ — скочи по-
сијеђела „нена“, намјештајући му столицу,
да сједне. Но — на велико њено чудо — па
сред поземљуше дупке стаде као укочен....
убеути! —

— Па сад што ћу, Божа мученица?
уби се шакама у прси скорчала „нева“ и
прифати бјелоглавца, те га положи уз
огањ, трпајући на њ аљина, — па сје-
де.... Јадно бјеше погледат ову већ смр-
штену „неку“, која ка кап на длан чува-
ше два још жива сина, а два јој старија
здрава, читава једног дана примати земља.
Мучећи, дуго је сјеђела уз чкиљећу ватру
скрштених рука и наслоњеном главом на
кољена. Врзало јој се је по памети: зовнућу
га... нећу..... доћи ће и сам к себи и
проговорит, ако га не буде задесила суђена
ура.....

— Јошт он ако ми нестане, — им-
ње, беда: све о мом врату!.....

Издиге главу, да му се јави, ал' он
се трже: „Ево ме ођен!“ —
„Што ти је јадан — а ко те зо-
ве!“ — ође нема нико до мене!...

Глас ме је љуцки зовнуо сада! —
— Код тебе бјех и ја га не чух.....
виђећу на врата да није ко-год.

Лако полако изиђе на врата.....
није никога, а снијег утоталио, па пласа.

— Није никога не могах спазит, ово
некакав дух мора бит, по коме непријед
гатаху..... нешто! —

Он се издиже, па до ње сједне, — поче
шпат између њих двоје.

И би и не би по уре пуно, а јачи
глас чуше обоје „.. со!“ —

Истрча она да види ко је, — никога
није... типина и мир свуд овладали.

И опет улезе: — Ово збиља дух мо-
ра бит некакав — тенац, љаво ил' нешто
горе! —

Сиједи свилокосац руком столицу при-
фати, те до ње сједне, па опет шанур међу
се почеше.

Да ти се закунем: ура не прође, мно-
го јачи глас чу се по трећом „.. со!“

Не пушти њу, но он истрча... оби-
гра кућу... никога нема; послуша мало,
— нико се не чује; зовнуо двапут, — нико

се не озва; снѣг пласаше, а вјетра ни ћушка. Уљезе унутра, па каза њојзи, а она њему још ближе сједе:

— Ајде нека у мраку да је, па и да се причује, па и да се привици, но у сред подна двојици се причу и то не једном, но у трипут, без неке новеле то не може проћи! Нијесам ти жива од страха, „...со!“ Ноћас те гледах над једном јамом; много ти зборих: „Макни се отле!“ А ти се над њом све више надносиш... Глава ти стрмаца... упаде доље, а нама некакве паре остави, те их за дуго „ђеца“ бројише. А човјек на сан у јаму главом кад пада, није му добро — то свако каже. — Ја ти се бојим, тако ми Бога! —

— Остави, јадна, јеси ли при себи?! Ово вријеме... ова мутљаван... па човјек снѣјева свашто. И ја сам снѣјева у јаму да падах, а „ђецу“ неком на аманат остављах, — то овом слуги лежању моме, а од сна ништа лажљивије није: „сан је лажа, а Бог је истина!“ —

— Да Бог да сан се о томе обио, ма — опет вељу — од страха тонем жива у земљу, е код мене тај сан на добро не слуги.

Настаде мрак, а „ђеца“ дојавише и спратни стоку.

Бјелоглавац бијаше здрав... вечераше... подијеташе, а снѣг једнако није лопти пласаше, те се ујтро бјеше изравнио са стрејом поземљине, па јој и врата затиска, но „ђеца“ скочише лопатама и разгинуше снѣг, те се могаше изаћи.

Објутри се и престаде; усташе „ђеца“, те пред старцем пропртише до ровина, па и стоку одјавише, те им турише, па к огњу отидоше, а сам старац остаде, чепукајући снѣг око стоке.

Ни гладнијаше ни жеднијаше.... ни на што да му напнадаше. Што му се згоди? — ни сам не знаваше.

— Јучерашње причујање без денде-леке неке проћ ми се не може... памтим, да оно зваху — утвара... ајде нека једном по у трипута! Да знадох што је, па се не озивах... куд би та ерећа!!... жив бих остао, а онако.... одзивање стаће ме главе! Она ми снивала — а и ја снива — стрмоглав у неку јаму да падох!... смрт ће ме за врат овога пута! Но не треба клонут... треба се држати! О томе ником не мислим причати, јер би ми придигли хи-

љаду новела: „препа се поган, па му се причуја“, — у осталом Бога призивам у помоћ. —

До испред мрака стоја код стоке, па их замину и доћера кући.

Цијелу уру пред кућом стоја, разгледа брда око себе, која бјеху урасла у снѣг ка бубрег у лој; погледа у небо, по коме трептијаху јасне звијезде, међу којима се мјесец као старац међу ђецом бањаше својом слабошћу и блиједом свјетлости.

Једном, па другом и трећом дубоко уздахну, па унутра уљезе.

Скувана вечера бјеше постављена на сред куће на округластој нискијех нога триезици. Једном суми, да и не снједа, но „ђеца“ се хаху збунит, па и она не вечерат, те сједе.

Прекрсти се, па једном заточи, а другом довати али устима не приноси, но остави ожицу... хујкну и примаче се уз огањ.

— Што ти би, тата? — усташе „ђеца“.

— Нешто ме мало по дробу покоси, ма ви сјете, па вечерате и ја ћу сада како ми дакле. — Ова је болест нама у трагу: јед ми је болова, па отац од ње; оба су од ње и смрт примили; и није дуга но брзо прекужи; од ње је човјеку и умријет лако. Првојни јед ми — добро га памтим — болова од ње само два дана, а треће јутро од ње дуго осећашу. Ја сам досад болова двапут: једном два дана, а другом нећељу и ово трећом сад те ме снађе!

И још им „тата“ зборити ћаше, но му штукавица и јако не даше, но ублијеђе и пренемогаше се, а „ђеца“ скочише, дигаше вечеру, па добре старини простријеше, те га уз огањ положише.

Ноге му се ледењашу и као да се с душом бораше, а „ђеца“ му ноге облагаху у студене остом смокрене крпе, да би му се за више живот продужио...

Јаокање и штукање све га више фатаху, а крв му на нос и на уста поче све јаче и јаче кутљати. Дођоше комшије као на чудо, а и поп дође да га среди.

Цијелу ноћ и богосветни сјутрашњи дан крв му оди на нос и на уста, а стоја га јаокање и јечање.

Бјеше се почео фатати први мрак — ујтина једна са пљеменим хујкну — а добри старина изравни пете и, дијелећи се

с душой, рече нам: „Да сте прости и благословени! Збогом!“

У, 3 марта 1891.

Иван Шевић.

Из љубавнијех цјесама

Ј. Поповић-Липовца.

VII.

* * * Болесној

У оку ти ко морска пучина,
Ил' ко мис'о анђелска дубока,
Рекао бих пламен жића тиња
Пр'је времена, прије, душо, рока!..
Њекад очи, два алама кама,
Сијаху ми и срце гријаху!..
Сада туга из њих вири сама,
Не смију се к'о што прије хѣху!..
Њекад груди препуне чезнућа,
Ко океан бурно се подижу...
Да л' те боле, моја жељо врућа,
Ил' од живе жељнице уздишу?
Шта је злато, каква бол те тишти,
Што те мучи, што ти живот гаси?
Од мен' жртву коју хоћеш ишти,
Ишти! ишти! часа не почаси!
— Треба ли ти пола жића мога?
Драговољно да ти га одвојим!
Треба л' молит свемогућег Бога,
Да те спасем са животом својим?
Молит ћу га — одрећи ми неће!
Да одрекне — ја неби одрека!
Јер куд слађе, куда више среће,
Но кад би ми ту милост обрека?!

* * *

VIII.

Још је зима! сва природа др'јема...
Прамаљећа још китнога нема!
Ал' у присој сеоца ми мала
Љубичица већ је распвјетала.
Виђех зору румену и плаву,
Бисер росом гђе јој кити главу,
Кд невјесту када ђевер вити
Вјенчанијем вијенце м окити!
А љубица весела и једра
Свако јутро распучаше њедра...
Да мирисом тајанствене дражи
Бол у души мојојзи ублажи!..
Зима виђе!.. па јој бјеше жао,

Љубичицу што сам мирисао.
Са мразом је љутијем ороси,
Цв'јет увену... зима га покоси!..
Тако за те, голубице б'јела,
Небеса су земљи завиђела;
Силнија су — па ћете отети...
Гђе си Боже, не дај јој умр'јети!

Грађани, „Липовчев Бријег“.

У болести.

Хај, то небо пуно сјаја
Што је моме данку било,
У пучину самих ваја
Сада ми се претворило;
Храм се нада срцу руши —
У њему се огањ гаси,
А у болној младој души
Сјета, туга и уздаси; —
Под копреном густе таме
Заспало је сунце моје, ...
Не смјеши се љупко на ме
Пропало је . . .

Санци мили, рајског слада,
Зар бијасте само варка?
Не грле ми душу сада
Она ваша крила жарка.
Ни вас нема — пчезнусте
На крилима маха жива,
Посред бола туге пуста
Ваш љубимац сад вас снови;
Ох, како би душа млада
Жељна била да с' окрили,
Па да опет лети с вама,
Санци мили?

Ох, не хити нит ме гледи
Мрачна смрти вјечно гладна,
Од косе ме још поштеди —
Не копај ми гроба хладна;
Поштеди ме до тог часа
Док с' испуни мада жива,
Док не чујем светог спаса
Да ми мили род целива;
Па кад видим у слободи
Да ми народ слава носи,
Тада смрти ходи, ходи,
Живот коси . . .

У Лошину 1889.

Алекса.

Лед се топи

Лед се топи снега неста,
Љута зима ето преста,
А у срце бедна света
Нада опет нова слета,
Носећ живот млад.

Благи зрачак сунца мила,
Буди земљу из мртвила,
Па се на све стране чује,
Како птица попевкује:
Хајдмо сви на рад!

Још ће који давак проћи,
Па пролеће мило доћи,
Донети нам мирис — цвеће,
Да по њему лептир слеће,
Тражећ слатки мед

Тако већ и српском роду,
Паћенику за слободу,
Иде, иде, живот нови,
Кидају се већ окови,
Отапа се лед

Васа Крстић — Љубисав.

Милом своје побри
Алекси Шантићу, пјеснику.

Пјевај брате, пјевај тако
милом роду свом,
пјевај пјесму — и груди му
загријевај њом.

Соколи га пјесмом љупком
на пос'о, на рад,
разгони му с мрког лица
пететолетни јад.

Пјевај пјесме своје роду,
а дати ће Бог,
да побједи Србин мили
душманина свог.

Пјевај тако само даље,
побратиме мој,
док слобода не засије,
клонути немој.

У Мостару, октобра 1890.

Светислав.

П р е в о д и.

I.

Вјечна пјесма.

(по руском.)

На свјету је пјесма једна,
Пјесма стара ка' свјет што је;
Мудри кажу за ту пјесму,
Да млађани занос то је.

Уз таласе од Ефрата
Запјева је Адам с Евом,
Па од тада све до данас
Свјет се пуни њеним пјесмом.

У дубини од срдаца
Престол има, па ту влада;
Сила злата и бисера
Ка' немоћна пред њом пада.

Ни вријеме не би кадро
Поништит је зубом грубим,
Да јој свјетом звук не звучи; —
Пјесма та је — „ја те љубим!“

Ж. Д.

II.

Лијепој пећарици.

(Bracciolini)

сонет.

Постило се, по хљеб шаљем дјете, —
Пак га чекам. — Лени је дошао,
Па ј' у очи њу гледао право:
Оне су га устрјелиле клете.

Необична љепота Ленина
Не даде му, да се макне с мјеста.
Шаљем другог', — ал' и њега неста;
Спопала ме мука и љутина.

Главом одох, гдје хљеб пече Лена.
Шутим, па се уставим код пећи,
Те остадох онако к'o ст'јена.

Да немаде Лена онда прећн
Другој страни нешто, — оног трена
Скамењен би ост'o и ја трећн.

Неретванин Љубо.

III.

За љубав божју...

(Stecchetti.)

— Млади газдо!

Подај нешто рад грјехоте,
од глади сам већ сустао —
бос, нагао, где страхоте!..
ја нијесам за посао.

Подлегло ми т'јело бољи,
за врат сјела љета многа — —
хвала нек је божјој вољи!
и ако сам изнемога:
нигдје ништа немам своје...
јад... невоља... то је моје!

— Млади газдо!

Попритећи тешкој муди...
доброме је срцу дика — —
у твојој је данас руци
да помогнеш невољника.

Хај, љубав је божја чиста...
да за њене моћи благ!

— Ид' отоле, не дам ништа! —

— Дај за очи своје Драге! —

— Ево узми.. ти си б'један...
нек ти буде дукати један!!

Саво Ст. Рачета.

Понешто о „Горском Вијенцу“

(Приликом новог издања
ментаром Др. Милана Решетара.)

I.

Неће се никад довољно писати о Горском Вијенцу. И ово мало што данас пишем, нека иде к литератури о Његошеву ремек-дјелу. У овом првом дијелу приказашу Решетаров рад, а у другом ћу говорити о појединим љепотама којим се неумрли спјев кити, и о којима Решетар, као филолог, није се бавио.

Можебит никад се није наша публика оволико занијела за једним дјелом, колико у ово задње доба за Горским Вијенцем. Похитали су људи са свих страна да набаве најљепши спјев што је икад наша књига дала, а највише из Далмације, (и ово је врло важна чињеница кад се суди о покрету народне свијести и народних моралних интереса на овој страни Балкана). Велико, свеопће одобравање које је примило пажљиви и свијесни рад доктора Решетара при издавању Његошева и српскога ремек-дјела, да се, колико је мени судити, лако тумачити. Нама је свима, већ из ма-

лених ногу, познато било да Горски Вијенац спада у најљепше производе наше књиже, те смо се радо смијали у школама читајући епизоду војводе Драшка, (дубоким мислима, очајничком вапају рад погаженог српства и појединим љепотама нијесмо онда још били дорасли); па напокон, кад у неке године дошли, продријели смо душевним погледом у најскровитије његове љепоте, те нас заније вапај владике Данила, дубока и свечана разборитост игумна Стефана, наивна разматрања и просуђивања Драшка војводе, весела и јуначка слика Вука Мандушића, лиреки замос кадије Медовића, њежна слика Батрићеве сестре. Осим тога, нема, да речемо, једне српске књиге, у којој није шта споменуто из Горског Вијенца, био стих, било лице које; па и у самом говору мило нам је улетати по коју мудру изреку из Његошева спјева.

Како дакле да не иштемо како би смо имали увијек на столу, пред очима, књигу о којој сваки зна, коју сваки спомиње; књигу која нам најбоље представља живот једног важног дијела српскога народа, у свим својим појавама, у боју, у миру, у јунаштву, у љубави, у посмијеху и у сузама? Како да се сами, читајући, не проговоримо с Мандушићем, с владиком, с Драшком? да не прозријемо у оне чисте српске душе, у којима се зрачали слободни криш пригосорски и његова слободна историја? Веселимо се; Српство љуби своје великани; данас Српство хита душом на Ловћен.

* * *

У Горском се Вијенцу зрачали прави пригосорски живот. Је ли ово била Владичи намјера кад га је писао, или му је пред очима стала само истрага потурица? Да је само на ово потоње мислио, за цијело би ова књига друго име носила!). Него кад помњиво читамо спјев, лако нам је разумјети да је истрага потурица (како Решетар вели) „неки нит који иде од почетка пјесме до њезина краја“, а да остало сачињава низ народних призора који се тога нита држи и који би се опет дао у своје чести раставити, а да не оштети поглавити факат. Кад с' овог гледишта судимо Горски Вијенац, по себи нам се очитује главна пјесничка намјера, бива да прикаже свијету чувства, мишљење, ћуд, у једну ријеч: народ пригосорски у свим моментима

живота. Овако нам је постао овај „Вијенац“ народних појава. Али је пјеснику требало да ове поједине призоре скупи око једног поглавитог, како би дошао до једне умјетничке цјелине; а шта је друго могао Црногорац да изабере, него златну страну своје историје, по којој ће цијели свијет судити да су Црногорци јунаци? По себи се већ разумије да Црногорци, као примитивни народ, не знаду љепше крпости до јунаштва; а владика, и ако учел, и ако човјек који се је дивно у Италији љепоти умјетничких производа оне благо-сављене земље, те своја чувства и своје мишљење обогатио и угладио, опет је у њему горјела права црногорска душа; и ако је живио у финоћи наображених земаља, опет је у души својој волио оно строво- али искрено и урођено јунаштво својих сиромашних сународњака; па је за то, као основ своме епјеу, изабрао истрагу поту-рица, знајућ да ће и својим Црногорцима и себи угодити кад да српској и свјетској књижи примјер шта је и какав је прави Црногорац. Откад је Црне Горе, он је на опрез; прије 500 г. настанио се у нову до-мовину да повеже ране добивене на Косову, и данас му још нијесу зарасле. Остали су народи напредовали пером, књигом, даје-том и кичицом; он је крчио свој пут пу-тиком и челиком, а свој дијелу сан морао га је у крви задавити: јунаштво, то му је старина, то му је и забава. Омирови јуна-ци, то су Његошеви јунаци; рјечитост је у њих велика, лукавост им вири испод трепавица, женска слика може да их гане; али: ко је више глава посјекао? — овом ће мјером судити своје ваљанство. Ево дакле шта је Горски Вијенац: око истраге по-турчених Срба оваја се низ народних при-зора, као што око тврде и дебеле грање миришћу цајегови. Али ови су цвјетови је-дан љепши од другог.

* * *

Погодио је Владика што је изабрао поглавиту крпост својега народа: али је погодио и начин како да се опише црно-горски живот у разноликим својим прили-кама. Какав народ може да се хвали ова-ком књигом. Која ће нам књига овако природно приказати карактер једнога на-рода, да из те књиге искачу жива лица,

да видиш како им прса дишу, како срце бије, како очи сијевају, како им се мисли у глави преврћају и зрију? Има у Горском Вијенцу моменат кад су Срби и потурице на окупу да се договоре, како да се сврши она несретна размирица ради вјере. Да си главом међу њима, не би их боље видео и чуо. Ту је Владика мочио своје перо у живо народно срце; ту ти се чини да ће она лица из књиге искочити. Овако је пјесник подигао себи вјечни споменик.

* * *

И ово јест поглавита љепота у Гор-ском Вијенцу; читајући га, осјећамо да и ми спадамо у број оних људи; њихова крв, наша је крв; њихове ране, наше су ране. Ова природност, овај веризам, с којег нам се чини да видимо и да чујемо Његошева лица, и с којег оне нам се слике не нижу пред очима у подоби штампаних стихова, него мраморних релифа; овај веризам, ве-лим, наћи ћемо само још у једном произ-воду наше књиге: у народним пјесмама. Народна је пјесма зрцало истога народа, зрцало у које се није никад огледало оно што народу не припада. Како он мисли, ради и осјећа, онако се осјећа, мисли и ради у његовим пјесмама. Истина, у Ње-гошевијем су особе које говоре: владика и народ; о првој, као о субјективном дије-лу, неможе се ништа рећи, говорићемо касније; али друга особа која из њега збори, то већ није владика, то је народ сам, то је народ-на пјесма, то је онај дух истине и логике-поштења и разборитости, којим је задох-нут сваки производ моралне радње у на-роду. На овај начин мора да му је вери-зам урођен; па и ако по који пут преко-рачује оне границе, које смо ми покваре-ници поставили уљудности и чедности, опет је и овакав веризам плод крпости, јер је крпост чисто дно душе свакога на-рода. Његош се је појавио у Горском Ви-јенцу не само као пјесник, као особа једна, већ као народ; па ето зашто нам се ње-гово дјело оvolико мили; ето зашто је ово дјело српско дјело, наше, само наше; ето зашто у писању, у говору, у разноликим моментима живота, кад хоћемо да су двије ријечи нацртамо карактеристику једне осо-бе, једног призора, цитирамо стихове из Горског Вијенца, као ноти оне који садр-

жавају синтезу народног мишљења, народног просуђивања; те на овај начин сликамо онај задати призор или особу, да боље не би нам могуће било.

* * *

Рекао сам да су у Његошу двије особе: владика и народ. Видимо сада прву.

Пјесник, као владика, као глава Црне Горе, као човјек који се је морао бринути за своју земљу, те му владање, у онако жалосним приликама, задавало не само материјалне бриге, него и моралне мукe, овакав човјек морао је у својој пјесми дати одушка овој муци која му је цијенала поштено срце. Уз то, као учен човјек, није могао мимоићи прилику а да не потроши двије капи мастила у корист својој учености и оној филозофској тенденцији, која га је (особито у „Лучи Микрокосма“) свуда устоице пратила, и у којој је он, иако нам Ненадовић приповиједа, и уживао²⁾. Болестан, незадовољан са ондашњим српским покретом, невољан ради српске невоље, није чудо ако је искао мира у филозофији. Било је његово срце чудновато расположено, те унутрашњи мукан глас морао је пукнути прије или после, тамо или амо. Па гдје лепше доћи до Горскога Вијенца? Гдје у њему способнијега лица коме би владика повјерио своје најинтимније осјећаје, до владике Данила? Положај владике Данила и пјесника према историји, према крвожедној турској аждаји, донекле је једнак; тај бранити Црну Гору од турака бијаше увијек брига цетињских владара. За то, ако мјеште Данила читамо *Петар*, нећемо гријешити. Уз ово лице имамо и друго које у Горском Вијенцу говори у име Његошево; ово је лице игуман Стефан; а опет уз игумна, у сâмом колу набасамо по гдје кад на пјесника, и кад прозријемо кроз оне стихове, видјећемо гдје нам се поштена Петрова слика диже пред очима. Ова два лица, Данило и Стефан, на каткада и коло, сачињавају субјективни елеменат у Горском Вијенцу. Петар Петровић Његош приказао нам је на овај начин своју властиту слику; показао нам је шта је и какав је; положио је у руке будућности опоруку своју. — Да видимо дакле човјека.

* * *

„Бољи је републиканци него предједник француске републике“; овако се је једном изразио млади талијански адвокат, који је владици помагао при описивању Црне Горе и њене историје на француском језику. Ове ријечи, изречене од човјека који је, рад свакидања опћења са владиком, могао да о њему изрекне искрен и истинит суд, тачно нам карактеришу пјесника. Али владичино републиканство не да се тумачити са примјерима обичних републиканских начела. Његово је републиканство значило: страствена љубав за слободу, одбацивање властитих интереса ради опћега добра, благостање појединих људи као цијелог држави и читавом друштву љуцком. „И овако — каже сам пјесник — доћи ће на земљу царство небеско, које је прије двије хиљаде година Христос наговјестио, и кога владаци и народи славе и преузимају, а не хоће да га разумију“. Даље каже: „Доћи ће царство разума, али ми ни један што сада живимо, нећемо га дочекати. Човјечанство споро иде напријед. Оно сазријева упоредо са планетом на којој живи“. Ова идеална слика неке немогуће али за цијело извршене републике, ма и кад би се данас остварило, сутра би се срушила можда и ради своје саме врлине. Видимо да и сам владика није много уфао у остварање ове лијепе будућности љуцкога друштва; али сваки његов *кофак*, свака ријеч што му се је отимала из срца, јамчи нам да му је ова слика, и ако за његов положај недостижна, увијек пред очима лебђела, као заљубљеном витезу слика несудбене драге. Слобода и просвјета, два прва елемента душевна и материјална благостања, ето начела којима је Његош хтио да оствари свој лијепи сан; тим, вели, би се проћерали Турци из Европе, тим би се избавио његов народ.

* * *

Турци — ето мукe Петра Петровића Његоша; а за цијело није никад срце љуцко боље разумјело љубав према домовини, колико његово срце. У самој земљи потурчење је поткопавало темеље црногорској слободи и у исто доба пријечило да морални напредак, најтоплија жеља владичина, крчи себи пут у народ; на граници пријетио је Омер-паша да продре у земљу и да сатре ону малу али слободну држа-

вицу, дику свему Балкану, понос честита владарца. Ове двије грдне погибелти, које су непрестано стале на прагу његове земље, огорчавале су владичино срце, гризле су његово и онако већ слабо здравље, тако да, кад год је могао, или пером или говором, давао је одушка својој витешкој мусци, знајући у исто доба да су његове снаге преслабе да се отресе те вјечне невоље. „Ја пред собом видим — говорио је — гробну плочу, на којој стоји написано: овдје лежи владика црногорски; умро је а није дочекао да види спасење својега народа.“ Али, премда је он знао да је слаб да се отресе пријетеће пропасти, опет га је двоструко гризло индиферентно понашање великих европских држава према његовој јадној земљици и према погаженом српству, те је овим бесмртним ријечима очитовао своје мучно срце једном свлезу, који му је дошао био у походе: „Кад год видите моју слику, сјетите се милиона Хришћана, који су моја браћа, и који, без каквих права, ниште под нечовјечном турском руком; и ви те турке браните! Кад дођете у богати Лондон, и кад покажете моју слику својим пријатељима, немојте им казати: ово је владарца једног срећног народа, — него кажите: ово је мученик једнога за слободу мученичког народа. Кажите им: Срби могли би побједити Турке, али немогу да умилостиве вас, Хришћане.“ — Дивне ријечи, те би довољне биле да овјековјече честитост и ерчаност једнога човјека. Али владика није знао да државници не суде срцем, већ хладним размисљањем. Срце једнога државника мора да је од мождана, рекао је велики Наполеон.

* * *

Владика је често спомињао једну пјесму која каже: да се море претвори у мастило, а небо у лист књиге бијеле, не би се могли наши јадни исписати. Са непресталим спомињања наших невоља, долазио је Његош увијек у неку љутњу, у неко уехићење, те овако само да се тумачити онај његов свечани и запешени начин говора, који је, и у његовом обичном дотпају с људима граничио са директом епопејом. Живце његове душе биле су непрестано затегнуте и складане са вапајем јаднога српства; јеси ли у њих дирао, срп-

ство је одјекивало. Је ли пак Његош збиља очајавао, или се надао у стално ускрснуће српскога и уопште словенскога племена? Имамо неколико података из његова живота и из самог „Вијенца“, који нам баш не јамчи за оно потоње. Сиромаштво и страховање што је владало у Црној Гори, кидало му је срце, јер је увијек на то и мислио; нит је тужан знао лијека оваквој невољи. Да! лијека је могло бити, али гдје? у слози словенскога племена.

„Моје племе сном мртвијем спава,“ кукао је пјесник, нит је од њега очекивао помоћи. „Словенско племе нема толико ни физичке ни моралне снаге, да избави јадну моју браћу од тиранске турске руке!“ — Кад томе додаш и то што му је срце парала хладна европска дипломатија која је без милости трговала са народима, онда које је чудо ако је тужни владика, од вјечита страховања и од срамотног мртвог сна својега племена, два пута клонуо духом? Бијаше год. 1836 кад је Његошу пало на ум да сједним дијелом народа остави Црну Гору и да се пресели у Русију. Турци на прагу земље; потурице у земљи самој; шта га је могло спасити од скоро пропасти, ако не исцељење? Други пут, слика напредне и слободне Америке, мачила је владара слободњака да у њој нађе оно што није могао да достигне на овој Црној Гори. „Хтио сам да пођем у Америку — говорио је неколико година касније — и да више не читам ништа о Европи. Љутим се на туђинце, љутим се на своје. Седамдесет милиона мога племена, мртвим сном спава, кад сви народи напредују и уживају плодове слободе и просвјете.“ Али каже да не би у Америку што се боји непријатеља (та има још праха и олова у Црној Гори, а Црногорац прије би дао осјећ своју главу, него што би таква нта реко), већ да би само пошао, што га гади ушавани дух Славена. Свеједно, владика није се иселио; остао је гдје је морао остати: у Црној Гори!

* * *

Видјели смо дакле Његоша као представника свога народа, или боље, као народ сам, а видјели смо га и као човјека. Могао је се с њим, као с човјеком, подуже заборавити, јер иначе не би смо могли

разумјети субјективни дио Горскога Вијенца, бива лица Владике Данила и игумна Стефана. Из њих Његош говори, те оно што смо већ о Његошеву карактеру рекли, вриједи и за Данила. Јасно је да је пјесник, кад је цртао Данила, морао у неколико пренајинити своје властите осјећаје према околностима у којима је онај други владика живио; морао је истакнути његов положај према црногорским потурицама, пошто се о њиховој истрази ради у цијелом Горском Вијенцу. Али у игумну Стефану, који уз Данила попуњује пјесников карактер, наћи ћемо опет Његоша, човјека учена и филозофа. Овдје се је пјесник завио у игумнову мантију, пјесник се је просто преобукао, али срце и мисли припадају опет Његошу. Онако преодјевен, дошао је, каже, да главарима црногорским што прича, да распали у њихову срцу чувство вјере и поштења. Свечан је почетак његова говора; каже да му је осамдесет година, а отада је изгубио очни вид, душа му је више на другому свијету него на овому. Видио је света мјеста која бијаху колијевком хришћанству, те су сада гнијезде мухамедове вјере. Али које чудо, кад се ми морамо подврћи оном закону који каже да се на свијету све мијења, и оно што је јуче добро било, данас је зло. Тајанствен је овај закон, нама је недодучио; али што је људска памет слаба да га разумије, опет нам је природа удјелила и физичне и моралне снаге да се тих промјена чувамо, кад оне хоће да нас баци са добра на зло. Бранимо дакле, каже, и нашу јадну постојбину у којој ислам хоће да погази крета да узвиси полумјесец; погинућемо, јер нас је мало, али вјечном ћемо се славом овјенчати, а небо ће се напакон окренути на милост и спасиће народ и земљу нашу. — Овако говори Његош кроз игумнова уста. Касније, у очи Божића, кад су тежи гласови стизали из земље, и кад Владика још није могао да се ријешити на истрагу потурица, јер му је поштено срце, (срце пјесниково), мрзило овакав начин ослобођења; касније, рекох, опет ступа стари Стефан на позорницу, да осоколи Данила, да га јуначким духом задахне. Данилу, као историјском лицу, није требало да га други осоколе на ту страшну погибију, али јест пјеснику. Рекао бих да Његош хоће да некако извини Данила што се је на

крвну истрагу одлучио, а у исто доба да га и осоколи, јер њему (пјеснику) срце каже да није већ куд камо, да се питање о слободи Црне Горе не може другачије ријешити него пушком и ханџаром. Ево дакле опет старога Стефана: Ја сам прошао, каже, сито и решето, а ти си маад још и невјешт, владико, па не знаш шта те још чека. Непрестан је рат на свијету, гдје тијело и душа стегну под разним силама, те нико срећан није, а нико задовољан. Јесу ли вас притисле велике невоље, а ви борите се, браћо; ево вас ја причешћујем без приправе и без исповијести, а ја мичем све на моју душу! — Коцка је бачена; покољ ће почети.

* * *

Пукле су прве пушке; то бијаху освете појединих Црногораца; али велики покољ још није почео: Владика је оклијевао. Тешко му је било да се одлучи, те је проклињао дан у који се је родио, проклињао је час у који га Турци не смакоше кад им је пао у руке, јер му се је чинило да онако, жив и слободних рука а неодријешит у погибељи, вара свој народ, не дајући он први знак ослобођењу Црне Горе. Али опет мислио да ће се Србин поклати са Србином, не да ни Данилу ни пјеснику нира. Ова његова неодлучност дуго би се отезала, да није брата његова Рада који га кори и тјера да се одлучи. И ово лице брата му кнеза Рада служи да извини и да осоколи Владика. Владика се збиља осоколи, те се трже као иза сна, кличући: „тријебимо губу из торине; нека пропоје пјесна од ужаса, ојтар прави на камен крвави!“ — Лако су му текле ове ријечи из уста, али нијесу из срца; јер мало стаде, а свијест му се пробуди говорећи му на тајно: покушај још задње сретство, па онда скочи на ноге; позови потурице на договор, углави их да сметну мухамедову вјеру! — Турци су се озвали владичину позиву; али колико их је на окупу и Турака и Црногораца, ни један не зна да отпочне говор. Овај приказ, колико је мени судити, најљепши је у Горском Вијенцу. Урођено лукаство и опрезност народа овдје је умјетнички дојерана до екстрајна савршенства. Сви муче и гледају преда се; док на покон кидија Медовић, који је добро знао зашто је позват,

а у исто доба хтио да чим другим забави главаре, рече: „баш зферим, ја ћу почет када други неће“, те их на лијепе нукује, да се помире, да ухвате вјеру мира, да објесе крвнице пушке. Али је кнез Роган лукавији од турчина: „Ефендија — одговори му — ти не угонета; па и ако си књижевник, како ми кажу, још ти се хоће памети; потежа је ова наша школа.“ Овај је јасни говор мало збунио кадију и наше Црногорце, те опет сваки мучи и гледа пре да се. Владика Данило мучи и он; не зна сјам како би почео, а опет се боји да његови, особито кнез Роган, не ударе одмах с почетка кривим путем и да не покваре наду, да ће се ова љута размирица, ако Бог да, и на лијепе ријешити. „Боже драги — отпоче напоскон — ти који свијетом управљаш, који све знаш, који држиш књигу у којој су судбине уписате, проведри ми више Горе Црне, уклони од ње крв и пропаст; потурице сами нијесу криви; премаме их не вјера на вјеру, јер шта је човек друго него живинче? (на ове ријечи турци се погледају испод очи.) Премаме ни ејскира међу уни, ево зашто су сметнули вјеру ирадједовску.“ Одговори му Скендер-ага; каже турчин да његова вјера мора поплавити Црну Гору; слабија, хришћанска, мора да испусти јачој. Смију се Црногорци слушајући гдје један хоће да се покрене, други да се потурче; њорав је то посао, те се подругују сваки на свој начин; свако подругивање није друго него *варианта* једне мисли: разговором неће се ништа достићи, нема нам лијека до пушке. Разумију Турци куд смијерају Црногорци, али боље разумију војводу Батрића: „у крв ће нам вјере запливати, биће боља која не потоне.“ — „Шта зборите јестели при себе? — одговара кадија — шта ће оно ваше раскршће липово пред остротом витогачелика? Шта ће ваша вјера прама нашој?“ — Усхићење заведе кадију Медовића, те пјеснику пружа прилику да напише најљепши директни комад што имамо. Низју се овдје све премаме мухамедовске вјере, хурије очи плаветних, Стамбол, земаљско весеље, мунари с којих се гласи име евемогуће; па каква вјера да се с овом мјери? Ми бисмо овај питали: каква пјесма да се с овом мјери? И сам пјесник као да је знао, да су му они стихови међу најљепшимаша наше књиге; јер када кадија доврши, устаје

кнез Јанко, подиже капу, а понешто и подругујући се говори: „Ефендија овако ти хвала.“ Кадијине ријечи дирнуле су јако Црногорце; подругивање опет је настало, али жешће него прије; чује се и по која љута пријетња, и напоскон глас сердара Вукоте, који земљу своју проклиње што ће се до скоро застрти костима младих јунака. „Па нека погине наша младост — одговара му честити Вук Мићуновић — а шта би чекала гадну старост кад ти се смрт испод чела смије као жаба испод своје коре! Нека погине наша момчад, овако ће се прославити; јер и ако смо пропали на Косову, опет нас је допала слава, опет смо ерпску славу ускренули!“ — Пријетње и подругивања даље би трајала, да се напоскон не сваде Мандушић и Арслан-ага. Једва их старији помире да се не покољу. Овако се доврши овај договор. Сваки оде својим путем; једни са својим вјерским фанатизмом, други справни да се жртвују за домовину. Њихов сукоб, кад год буде, биће страхан; једни ће падати за хурије очи плаветних, други да о њима слијепац пјева уз гусле.

* * *

DURDE CRNEJ

По себи нам се сад поставља питање: *Несу ли Црногорци имали право да се пушком и хаџаром ослободе потурица.* Ми ћемо одрешито одговорити: Јесу! А ево зашто. При свршетку XVII вијека бијаху Црногорци, као и већи дио народа на Балкану, на врло ниском степену културе. Заокружени са свих страна од турака, осим на приморју гдје су Млечићи владали, како да у њих продре култура? како да хране срце благим плодом знаности и умјетности? како да ублаже немилосена чуства према непријатељу? Крв је непрестано текла на граници земље; турчин је њих прогонио откад су се у оне горе настанили; колач бијаше награда Црногорцу, који се је дизао да брани себе и кућу; дјеца му забодена на копљу; жена, кћери, сестре уграбљене да насите животињске страсти бегова и паша. С непрестаних невоља, бијаше и страховање непрестано: Црногорцу се никад није дало мирно спавати; пушка му увијек крај постеље. У оваким приликама, расто је у њему дух освете; ко се не освети, тај се не посвети; око за око, главу за главу. Треба дакле да се

духом пренесемо у оно доба, у оне околности, те да онда судимо ону крваву истрагу. Али колико је Црногорац проникнут духом слободе, толико је и духом вјере. Погазити вјеру прадједовску, а опет примити вјеру најљубега непријатеља, гдје горега недјела за Црногорце? А треба на то пазити да јединство вјере, код примитивних народа, још више кад им пријети вањска погубељ, увијек је јамчило за његову слободу; ово нам свједочи свака страница свјетске историје. Црногорац, урођеном својом логиком, увиђао је своју скору пропаст, а да јој избјегне, морао се је напокон обратити на потурице ријечима: или ви или ми, обојица никако. Турска је влада, наравно, потпомагала потурчене Црногорце, и знала је да ће прије или послје мухамедова вјера претети мах у оној малој земљи; оружјем није могла да је добије — кушала је вјером. Радило се је дакле не само да се истријеби губа из турске, већ да се уклони пропаст домовине; истрага није била искључиви плод вјерског фанатизма, него и политичке мисли. Потекла је крв, јер ријечи нијесу врједиле; нијеник живо месо кида да спаси тирело; кад луч догори, свако је сретство оправдано. Али чувајмо се; немојмо сријавати ноћ у очи Божића са Вартоломејском ноћи, у првој се је радило о спасу домовине, а потомство зове оне људе јунацима; у другој необуздани фанатизам невини је крв пролио и упропастио земљу, а потомство ће те људе Карла IX увијек називати убојницама.

* * *

Споменуо сам већ у почетку овог кратког прегледа народ у Горском Вијенцу, или да боље речем: скуп појединих лица, осим игумна и Данила, који представљају објективни дио нашега сјева. И збиља трошио бих узалуд ријечи кад бих се трудио да иста کنم појединцу црте његова карактера. Ако дигнемо већу или мању рјечитост код једнога, весеље или тугу код другога, опет једно налачи другому, јер једнако је њихово мишљење, једнака њихова љубав за домовину, једнака њихова чувства. Има ипак једно лице које, и ако налачи осталима, опет се од њих разликује ради околности, у којима је живио. Ово је лице Војвода Драшко. Он је био у

Млещима, упознао се је са тамошњим животом и друштвом; те данас у колу својих Црногораца, прича шта је видио и чуо и шта о томе мисли. Како он о Млещима суди, онако би судили и сви Црногорци: њега је, по пјесниковој вољи, допала срећа да представи народно мишљење о страном свијету. Било би чисто сувишно кад бих ја споменуо по танко ову свима познату епизоду из Горског Вијенца; у другом дијелу ове мале штудије истакућу оно што се да из ње извести. Понешто могу и сада споменути. — Млечићи су у оно доба били већ одавна достигли врхунац славе и моћи, толико на политичком колико на трговачком пољу. По оном строгом закону који влада судбином једне државе, њихова је моћ већ пропала; од силног богатства ослабили физично и морално „бјеху пољубели — каже Драшко — ђетињаху исто као бабе“. Црногорац навикнут непрестаној борби са животом, није могао вјеровати да има из свијету људи који ништа не раде, већ од прете беспошнице грију се на сунцу. Вук Мандушић који је саушао војводу како прича, ушта га одмах бјеху ли јунаци? „Не, божија ти вјера; ту о јунаштву не бјеше збора“. Какви су то могли бити јунаци? Йуди напашене косе а обезубили прије времена! Јунаштво је *conditio sine qua non* да Црногорац узмогне поштовати човјека; а кад нијесу никакви јунаци, да који су дакле ти људи? Поштени свијест народну гди човјек, који је на свијету да само иде у машкаре и да вас дан лиже некакве преслачке: потежа је црногорска школа. А млечачки судови? Мало бољи него у Турчина; слобода појединих грађана зависи тамо о жбирима и о шипјунима, који те прате устопице на улици да слушају шта збориш, како би те тужили да те суд сјутра пошље на галије. Ријечи које би потпуно одговарале *жбиту* и *шпијуну* нема у нашем језику; веселимо се: и ово је неко зламање! — Али кад нијесу јунаци, пјевају ли бар уз гусле лијепо? „Какве гусле и какву несрећу — одговара војвода — ту за гусле ни збора не бјеше“. Дакако; прве српске гусле које су се прије неколико стољећа чуле, пратиле су слијепчеву пјесму о српским невољама; и мора да је тако било, јер глас наших гусала није друго него стари али непрестани одјек наших јада; па макар се уз

њих и љубав пјевала, опет једнако стара суза титра кроз весеље што слијепца из њих извађа. Кад је Драшко Црногорцима рекао да у Млестима-гусала нема, за цијело биће онда промислио Црногорац: та какав сте ми народ, Млечићи! зар вас нико не тлачи? не краде вам нико жене и дјecu? ви спавате на меку душеку, а не на голој хриди; рђа се хвата ваших пушака, јер их огањ не чисти; пропадате од беспослице, ђетињите од пропасти! — Плач је наша пјесма, плач је пјесма са сузама, каже Његош. Гусле нам спомину прошле јаде; спомину нам их да се соколимо, да се у бољу будућност дамо. Када би смо гусле заборавили, заборавили би смо добро што нас чека; заборавили би смо свето право што има сваки народ: да буде јачи и бољи.

* * *

Ко би хтио да истакне све љепоте што су у Горском Вијенцу, морао би га свега описати. У нашој књижици заузимље прво мјесто. Поред народних пјесама читаће се Горски Вијенац не само као најљепши споменик књижевности, већ и као споменик народне логике, мишљења и непокривености. Из њега тако искачу правде црте народа, да се по њему може учити шта је и какав је народ. Како сам у пошлук ове кратке радње казао, ово је поглавља његова љепота, љепота која ће се до вијек одржати као Омирова и Шекспирова дјела. Али ако морамо бити захвални Његошу што је оваковим ремек-дјелом обогати наше књижевно благо, опет смо му харили што је на овај начин показао свијету како ваља да се о Србима суди и која је велика разлика између „хајдука“ и правих јунака. Ратови који су за ова задња стољећа упропаштавали Европу, били су, (ако изузмемо ратове прве француске републике), од прилике сами политични ратови; дипломатија је дивала војске, било да саму себе спаси, било да се може осветити. Али откад је Црне Горе, Црногорци нијесу знали за друго него за домовину; за њу су се борили, за њу су трпили што није ни један народ трпио, за њу су и гињили, а очајавали нијесу никад: та ево данашње слободне Црне Горе као доказ што може народ који зна да устраје у невољи и да мрзи на живот и погубељи кад

се ради о спасу домовине. Још су врућа она брда од крви проливане; њима је Његош подигао химну бесмртну, те прославио себе, прославио народ свој.

* * *

Као што ће се непрестано говорити о великим моментима свијетске историје, јер су тако важни за доба у које су се збили, и тако је велики опсег био њиховог уплива на вјекове и на људе који су се за њима појавили; тако има и књига о којима ће се непрестано говорити, јер можемо рећи да сваки дан што сване, сване у њима по која нова љепота, или се скровита која мисао разјасни да обогати душевно благо једнога народа. У овакове књиге спада за цијело Горски Вијенац. Ово непрестано занимање око једног људског дјела, само по себи вриједи колико најљепши споменик, само по себи јамчи за његову бесмртност!

(Слиједи.)

У Зидру, о Божићу 1890.

Јосип Берса.

DURĐE CRNOJEVIĆ и а. к.

1) Рукопис Г. В., који се налази сад у царској књижици у Бечу, од осамнаест је листова in folio, а на првоме написано је туђом руком: Вијенац Горски, Gebirgskranz von Peter Petrovits Njegoseh, Vladika von Montenegro; erste Abtheilung. Посвете нема, а цун је исправака и додатака. Прии говор владике Данила почиње са стихом: Прии дане а црна судбино; а стихови што стоје сад на почетку (виђи врага и т. д.) додани су у рукопису са стране. На приом листу стоји наслов: Ијави искра, на омет: Ијавита искра, и напокон: Ијавијање искре. Ни један од ових наслова није се Његошу допао, пошто су пером набрисани. Листу на дну налазимо пак четврти наслов, наиме: Горски Вијенац; овога се је пјесник држао и добро је учинио.

2) Ненадовићев пут у Италију са Владиком врло је важна књига за оне који хоће да се упознају са Његошевом душом. Из ове књиге црпим податке за штудију о пјесникову карактеру.

Народне јуначке пјесме.

Из збирке

С. Радуловића и В. Средановића.

XV.

Женидба Мирковића Вука.

Седам паша просили ђевојку
 У Мостару бијеломе граду
 У силнога аге од Мостара,
 Паше просе — ага им је даје,
 Ал на цуру веље мито тражи,
 Мита доста хиљаду дуката.
 Седам паша вјеру уфатише,
 Да ниједан мито дати неће;
 Седми паша вјеру преварио,
 Превари је паша од Никшића,
 И он даде хиљаду дуката —
 Те испроси лијепу ђевојку;
 Док дарова свати и пунце,
 Потрошио и другу хиљаду.
 Па се диже папа од Никшића,
 Да он купи киту и сватове,
 На поход му ташта бесједила:

Зете мио, пашо од Никшића,
 Када станеш купити сватове,
 Немој звати туђина ђевера,
 Него брата или братучеда;
 Вевојка је одвише лијепа,
 Па се бојим голема срамоте;
 И још ћу те, пашо, свјетовати,
 Немој влахе звати у сватове
 Јер су буле јагам па кауре.

Отолен се паша подигнуо,
 Здраво паша у Никшиће дође.
 Стаде киту купити и сватове,
 Окупио пет стотина свата;
 Но је мука и невоља љута
 На силнога пашу од Никшића,
 Брата нема, братучеда нема,
 Стрица нема, а синовца нема —
 Ни од рода никога својега,
 Да га спреми пут Мостара града,
 Да му ђевер буде уз ђевојку.
 Па се сјетно невесело шета,
 А стара га угледала Мајка,
 Па је сину мати бесједила:

Сине мио, пашо од Никшића!
 Каква ти је голема невоља,
 Те се сјетно невесело шета,
 Љуто си се закарпи сине.
 Али паша мајци бесједио:
 Мати моја, родитељу стари!

Мене јесте велика невоља,
 Скупно сам киту и сватове,
 А од рода никог не имадем,
 Ко би поша до Мостара града,
 Да ђевојци буде за ђевера.
 Онда мајка сину бесједила:
 Сине мио, пашо од Никшића!
 Ако брата немаш рођенога,
 Брата немаш, — братучеда немаш,
 Ти имадеш богом — побратима.
 У приморје Мирковића Вука;
 Ђепоте му нема на крајину,
 Имаш кога спремит за ђевера,
 Од њега се застиђети нећеш!
 Пиши књигу Вуку побратиму,
 Нек ти Вуко дође у Никшиће,
 Да ђевојци иде за ђевера.

Кад је паша мајку разумио,
 Он изиде на бојеве кули,
 Па је ситну књигу наклетио,
 А пиље је побратиму Вуку,
 У књигу га паша поздравио:
 Побратиме, Мирковићу Вуче!
 Ја сам дивну цуру испросио
 У Мостару бијеломе граду,
 Па те побро зовем у сватове,
 Да ми ђевер будеш уз ђевојку.
 Спреми се, Вуко побратиме,
 Спреми се што најљепше можеш,
 Да ми дигиш киту и сватове —
 Да ме не би прекорили Турци;
 Алв Вуче немој задоцнити,
 Јер те кита чека и сватови
 У бијелу граду никшицкоме.

Кад је паша књигу направио,
 За њу лака књигоношу нађе,
 Па му књигу шаровиту даје.
 Отолен се момак подигнуо,
 Никшићко је поље суминуо,
 Прихвати се ломне Горе Црне,
 Здраву Црну Гору суминуо,
 Докле сиде у приморје равно
 Бјелој кули Мирковића Вука,
 Па удари алком на капију,
 Авлијска се отворише врата,
 Момче пође на бијелу кулу —
 Ђе он Вука Мирковића нађе;
 Капу момче под назухом тури,
 Поклони се до земљине црне,
 Па му књигу шаровиту даје.
 Кад је Вуко књигу прихватио
 И на књигу печат разломно —
 И кад виђе што му књига пише —
 Књигоноши три дуката даје:

На то тоби, књигоноша млади!
 Купи капу а поткуј дорина,
 Е ћеш с нама одит у сватове.
 Па се Вуко опремати пође
 На чардаку на бојали кули;
 Он отвори попете сепете,
 Па извади дивно одијело,
 Све кадифу и жежено злато;
 Меће на се танану кошуљу,
 До појаса од сухога злата,
 Ниже паса од бијела платна;
 По кошуљи три танке јечерме.
 А врх њих је зелена долама
 Од зелене чоке венедика;
 Још не рече да се преобуче,
 Већ натури токе калајлије,
 На токе су до тридесет пуца,
 Свако пуце миче литру злата!
 Ама што је пуце под гропе
 У њем има и три литре злата,
 На бурму је пуце начињено,
 Да га јунак може развидати,
 Кад би његод био у планину,
 Да с' напије воде али вина;
 Још не рече да се преобуче,
 Већ обуче гаће и чакшире,
 Жуте му се ноге до кољена,
 Побратиме, од сухога злата;
 Па припаса мукадим појаса,
 А за појас двије кумбурлије,
 Нит су вите пи чекићем бите,
 Већ од злата у Млетке ковате,
 У њих ништа од гвоздива нема
 До два вука од челика љута
 И чакмази који ватру дају;
 О пушкама ките објесио,
 На плећима пуца запучио,
 А на главу самур и челенку —
 Седам пера двана'ет челенака —
 Тринајесто ноја-тице крило,
 На чекрк је перо начињено,
 Те казује који вјетар пуше,
 И јунаку те заклања лице,
 Да му лице не ожагри сунце;
 А припаса сабљу димшикију,
 Те он сиде низ бијелу кулу,
 А млађи му коња изведоше,
 Па усејде Вуко на дорина
 И окрену з Богом путовати.
 Здраво Приу Гору суминуо.
 Докле дође Никшицкоме граду;
 Он у поље разигра дорина,
 Угледа га паша од Никшића,
 Чим га виђе познаде га дивно;

То је паши тврдо мило било,
 Па сусрете побратима Вука;
 Руке шире, у лица се љубе,
 Питају се за мир и за здравље
 И рекоше да су здраво били.
 Отидоше паши на чардаке,
 Ту ноћили и дивно им било;
 Кад у јутро зора отворила
 И јутрења истекла даница,
 Чауш викну далбурина рикну:
 Азуралај кита и сватови,
 Земан дође ваља путовати!
 Тад на граду пукоше топови,
 Шемлук чини паша од Никшића.
 Отолен се свати подиглоше,
 Подиже се свата пет стотина,
 И Никшицко поље суминуше,
 Окренуше уз дугу планину,
 Докле пољу гатачкоме доше;
 Па гатачко поље суминуше,
 Фатише се поља Невесиња,
 Невесиње поље прегазили,
 И Бишину зелену планину,
 Докле свати под Мостаром доше;
 Сви сватови коње разиграли
 Под Мостаром бијелијем градом,
 Ал' не игра Мирковићу Вуче;
 До њега се паша договнио,
 Да је Вуку ријеч бесједио:
 Побратиме, Мирковићу Вуче!
 Што не играти претила дорина?
 Али ти је дорат остарио,
 Остарио ал' је обосио —
 Али си се побро препануо?
 Но бесједи Мирковићу Вуко:
 Побратиме, пашо од Никшића,
 Нити ми је дорат остарио —
 Остарио нити обосио,
 Него сам се побро препануо;
 Ја имадем коња од мегдана,
 Кад га пуштим пољу на ширину,
 Претећи ће киту и сватове,
 И могу се наљутити Турци,
 Па ми добру изгубити главу!
 Ал' бесједи паша од Никшића:
 Побратиме, Мирковићу Вуко!
 Играј твога дебела дорина,
 Задајем ти Божеју вјеру тврду,
 Док је моја на рамена глава —
 Да твојој-зи ништа бити неће.
 Кад то зачу Мирковићу Вуко,
 Он попусти дијегин на дорину,
 Удари га бичем и канџијом
 А убоде општром бакрачлијом; —

Но како се дорат помамио,
 По три копља упријеко скаче,
 У напријед ни броја им није —
 Док достиже киту и сватове;
 Ђе их стиже ту их суминуо,
 И најпрви под Мостаром дође —
 Под агину од камена кулу,
 Око куле окреће дорина —
 Вије му се златајли челенка,
 Куцукају ките по плећима,
 А од себе згодан и прикладан;
 Изишла је господа од града
 По пенцера на бијеле куле,
 Те секире киту и сватове;
 Још изишла златија ђевојка,
 На пенцер је помодила главу;
 Кад угледа Мирковића Вука —
 Од јада је забољела глава,
 Па је старој бесједила мајци:
 О за Бога, моја стара мајко!
 Да гледнога онога јунака,
 Што најпрви дође под Мостаром
 И обигра око наше куле!
 Јели оно паша од Никшића?
 На то њојзи бесједила мајка:
 Мучи шћери, змија те удрила,
 Ово није паша од Никшића!
 По је оно Мирковићу Вуко,
 Побратим је паше од Никшића,
 Али њега издалека кажу —
 Тамо Злато преко Горе Црне,
 Он ће тебе бити за ђевера.
 То ђевојци тврдо мило било!
 У том свати под бијелу кулу; —
 Мостарани свате дочекаше,
 Разредише свате по конака,
 По двојицу и по четворицу,
 По петињу — није деветину,
 Да је љепша стима сватовима.
 Починуше два бијела дана,
 Када јутро треће освануло,
 Чауш живну далбурина рикну:
 Азуралај кита и сватови,
 Кратки данци а дуги коначи, —
 Вријеме је нама путовати!
 Тад изиде ага од Мостара,
 Те дарова киту и сватове,
 И изведе Златију ђевојку,
 Па је даде паши од Никшића —
 Паша даде Мирковићу Вуку;
 Но је Паша ташта бесједила:
 Зете мио, пашо од Никшића!
 Зете мио, кад би суђен био!
 Није л' сам те залуду учила,

Да не зовеш влание у сватове —
 Јер су буле јагам на кауре!
 Боже ти је власи претели!
 Али Паша ташти бесједио:
 А небој се, агинице драга!
 Задајем ти Божу вјеру тврду,
 Кад будемо на првом конаку,
 Изгубићу Мирковића Вука,
 А узеху лијепу ђевојку
 Нека самном под чадором спава.
 Јадну Вуку лоша срећа била,
 Зашто јунак турски не умје —
 Ал' умје прикладна ђевојка,
 Разумјела што говори мајка
 Силеноме паши од Никшића;
 Отолен се свати подигоше,
 И мостарско поље суминуше,
 Фатише се крила и планина;
 Кад су били на првом конаку
 Сви сватови попели шаторе,
 А на страну Вуко и ђевојка
 Разапео бијела шатора
 Па под њиме пије вино ладно,
 Служи му га туркиња ђевојка;
 Кад је ноћи по акшаму било,
 Бесједила прикладна Туркиња:
 Мој ђевере, Мирковићу Вуко!
 Зазор ми је и гледати у те,
 А како ли с тобом говорити —
 Али оху кад чарета није:
 Бјесни, Вуко, не унио главу,
 Ка' је богме унијети нећеш;
 Моја те је мајка опанула
 Силеноме паши од Никшића,
 Паша њојзи дао вјеру тврду:
 Када буде на првом конаку,
 Да ће твоју изгубити главу,
 Мене повеет под шатора свога.
 Кад то зачу Мирковићу Вуче,
 Скочи момак на ноге лагане,
 Па при себе прикити оружје,
 А наредна посједе дорина,
 Ручу пружи Златији ђевојци,
 Она њему обадвије пружи —
 Па је за се тури на дорина,
 Опаса је мукадим појасом,
 А притегну од сабље кајасом,
 И кријући окрену дорина,
 Док изагна њега из сватова,
 Па побјеже зеленом планином.
 У та доба паша од Никшића
 Позиваше два целата млада:
 Ну пођите, два млада целата,
 До шатора Мирковића Вука,

Изгубите Вука побратима,
Доведите Златију Ђевојку,
Нека самном под чадором спава.

Кад дођоше два целата млада
До шатора Мирковића Вука —
Угледаше дебела кулаша,
Којега је јахала Ђевојка,
А немаде Вукова дорина;
Уљегоше оба под чадором,
Али Вука ни Ђевојке нема!
Целати се натраг повратише,
Те казују паши од Никшића:

Зло јутро ти, пашо господаре, —
Тебе Вука ни Ђевојке нема!

Кад то зачу паша од Никшића,
Скочи јунак на ноге лагане,
А телара пушти у сватове;
Коњаници коње посједоше,
А за Вуком у поћеру поше;
Ђераше га ноћи до поноћи,
А када је пола ноћи било,
Сви се свати натраг повратише,
Не врће се коме је невоља —
Не врће се паша од Никшића,
Но га ћера кроз планину пуну;
Кад је сабах зора отворила
И јутрња истекла дајина,
Он пристиже Мирковића Вука,
Јер дорату бреме отежало;

Јави му се паша од Никшића:

Копилане Мирковићу Вуче!

Да си јуче стануо бјежати,

Данас би те паша достигнуо.

Није лако уграбит Ђевојку —

Вјереницу паше од Никшића!

Стани, влаше, да је дијелимо!

То кад зачу туркиња Ђевојка,

Цикну млада као змија љута,

А Вуко је слободити поће:

А небој се, прикладна Златијо!

Него сађи са коња дорина,

Е ћу с пашом мегдан дијелити.

Но Ђевојка Вуку бесједила:

Тебе паша оће погубити.

Мене јадној очи извадити.

На то Вуко говори Ђевојци:

А небој се, туркињо Ђевојко!

Ако би ме паша изгубио,

На мене ћеш даву учинити,

Да сам тебе силом уграбио —

И да сам ти уста затворио,

Да не вичеш зеленом планином!

Паша ћете узет за љубовцу.

Па Ђевојка у спуштити низ дорина,

Дрхти млада туркиња Ђевојка,

А све лије сузе од образа,

Гледа Вука њеног вјереника,

Кад ће њему полећети глава.

Вуко врати дебела дорина,

Те сусрете пашу од Никшића;

Љутит паша коња наћерао,

А потрже двије пушке мале,

На Вука је обје окренуо; —

Ал' ни Вуко не сједи залуду.

Но потрже двије срмајлије —

Гађаше се, не погодише се;

Дофатише сабље димнишкије,

Да јуначки мегдан подијеле;

Но је паша први замахнуо

И Вука је мало доватио,

Низ прси му токе прокројио,

На јабуку седло прифатио

И у земљу сабљу уставлио;

Али Вуко сабљом ударио,

Те је паши руку уграбио,

Паде рука и сабљица бритка;

Ал' је паша добар мегдан дија,

У лијеву сабљу прифатио;

Но залуду фајде неимаде,

Њему Вуко мушки навалио

И русу му главу уграбио,

Паде глава у зелену траву.

Вуко екочи од коња дорина,

Те му узе главу и оружје

И његова вранца виленог.

Кад то виђе туркиња Ђевојка,

Весело је на пут искочила

Те сусрете Вука господара.

О грлу се њему објесила,

А Вуко је припе на дорина;

Он пашина посједе гаврана;

Побјегоше зеленом планином,

Окренуше пријекијем путем.

Дан данују у планину пуну —

Нотњо пољем бјеже и равницом,

Док се Црне Горе прифатише; —

Здраво Црну Гору сумнуули,

Па сидоше у приморје равно,

Бјелој кули Мирковића Вука.

На биједу починуше кулу —

Набавише и попа и кума,

Покретише туркињу Ђевојку —

Била Злата сад је Иконија,

Вјенчаше је с Мирковићем Вуком.

Шом лијени пород изродио —

Двије шћери и четири сина —

Прве шћери потоње синове,

Да се шћери рипије поудају —

Да зове снахе не застају,
Да се два зла у дом не састају.

Н. С. Љесков.

Критичка црта

(по „Недѣљи“.)

Судба, која слиједи књижевне трудбенике, иста је она слијепа старица, чијој самовољи се ми дивимо и по другијем путовима живота. Не зна се, за што она штити неке срећне, а неке немилостиво прогони, који имају иста, а каткад већа права да буду срећни. Колико има примјера великијех успјеха, популарности и славе, што се не могу схватити! Колико се пјесника прославило без пјесничкога дара; колико је романа уживало симпатија и уплива, у којима није било ни умјетности, ни познавања живота! С друге стране колико је било списатеља даровитијех, који су се морали дуго борити с немарношћу публике и негодовањем критике, или им сасвијем није пошло за руком, да постигну успјех у оној мјери, у којој су га заслуживали. Доста је споменути оно ошће нерасположење критике према *Анни Каренини*.....

Чудновато је, што мездесетијех и седамдесетијех година, тако плодноне епохе руске умјетне књижевности, критика сасвијем опала. Тијех година написани су најљепши производи Л. Толстоја, Тургенјева, Гончарова, Островскога. Тијех година радили су Достојевски, Писемски, Салтиков, Григорович. Појезија је имала своје преставнике у А. Фета, А. Мајкова, А. Толстоја, Ј. Полонскога, Некрасова. А у критици ништа крупнога ни дубокога. Било је, истина, лијепијех талената и у критици, али су они сви по некој чудној случајности умирали у раној младости, не успјевши да се ослободе од жеђе да што прије изнесу нове погледе на разна питања од моде, а да се надахну љубављу к умјетнијем производима, како би их проучили и разумјели слободно и безпристрасно. Умјетна дјела споменутијех писаца служила су само згоднијем поводом, да изнесу њихове у ошће мало интересантне и

незреле мисли. Та критика није се ни дотицала онога, што је у тијем дјелима било особитога, у чему се појављивала стваралачка снага и индивидуалност аутора. Тако се критика односила према Тургенјеву, Гончарову, Островскоме. Особито се љезино несхватање појавило пред производима Л. Толстоја и Достојевскога.

Г. Љесков, истина, није стојао у првијем редовима књижевнијех трудбеника те епохе. Он није дао никакав правац у књижевности, нити је имао шљедбеника. Но пажњу критике заслужује сваки таленат. А таленат је г. Љескова несумњив, и то таленат не обичан већ сасвијем оригиналан. Ако г. Љесков нема шљедбеника, није ни он ничиј шљедбеник. А то много значи.

* * *

Руска књижевност је тако реалистичка, да је карактеристика рускијех белетриста с те стране постала скоро излишна. Осим не много изнимака руски писац је вазда реалист, т. ј. представља истинити људски живот, истину извјеснога бића.

Г. Љесков и по времену свога књижевног рада, и по карактеру тога рада припада сасвијем школи рускога реализма, само с том разликом, што се он може назвати реалистом у смислу више искључивом, него споменути наши белетристи. Стварање овијех има у себи и философије, и појезије, и дубоке анализе душе; у производима пак Љескова — само представљање бића. Ал је за то он изванредни познавалац бића. Он савршено познаје и најразличитије ефере нашега живота, и најскровитије кутиће његове. Њему је позната не само средина властелина, духовника, трговаца, занатлија, сељана; он умије живо представљати и живот расколника, и детског корпуса, и бониче манитијех, и нихилистичке комуне; читајући његове производе, не можеш да се не дивиш тој савјесности, којом је аутор изучавао свој предмет, и бризи, од које није утекла никаква подробност тога предмета.

Остајући свуда реалистом, г. Љесков исто не представља вазда једнако појаве живота. Некад је његово представљање сатиричко; у другијем производима пред нама је само умјетник, који с епском мирношћом прича о различнијем пригодама живо-

та. Пређашња критика највише се бавила Љесковљевог сатиrom и нападала га је тобож с његова карикатурног представљања младога покољења.

У сатиричке производе г. Љескова долазе романи *Некуда* и *На ножахъ*, приповијетке *Смјехъ* и *горе*, *Загадочный Человѣкъ* и дијелом хроника *Соборине*. Највећом буком и скандалом дочекана је појава романа *Некуда* и успомене аукторове под именом *Загадочный Человѣкъ*. У роману се упознају неке особе, о којима ауктор прича у својим успоменама. Може бити да је још ко себе упознао нацртана у роману, и тијем се разумије поменута бука и скандал. Наравно, сасвијем је непријатно познати себе у којој комичкој особи сатиричкога романа; с друге стране је такођер сасма неделикатно, а каткад и управо за осуду изнапати печатњом приватан живот својих познаника. Но колико је у томе погријешно г. Љесков, то је ствар његове савјести; књижевна критика не може да исљеђује, да ли је откривена чијагод домаћа тајна. То није њезин посао. Њу занима само питање: какав књижевни значај има производ, што је пред њом.

У роману *Некуда* ауктор је комички представно цијело коло *Враџјехъ људи*. Те људе заболела је сатиричка жаока романа и подигли су вику, да је то клевета и карикатура. И умјеренији критички тврдили су, да у роману нема умјетне истине, јер и нихилисти, као и други људи, могу искрено осјећати. Но је ствар у томе, што сатири и није сврха сасвијем да представља лични живот својих особа. Она изнаша оно што је достојно исмијавања и осуђивања. Салтикова нико није прекорнио са једностраности у представљању *Помпадура* или *Ташкенаца*. Сада се лако може увидјети, како комички призори и карактеристике у роману *Некуда* сасвијем живо и истинито представљају оно, што је било, и како је у њима сасвијем мало сатиричког прећеравања.

Људство не може да не заблудјава, и свако се доба карактерише својим заблудјама. Има идеја, којима је суђено да владају с људма извјесног доба. Подлажући се тој власти, људи извршују дјела, којима се чуде сљедујућа покољења, која су се ослободила од оне власти, а може бити покорила се другој. Том влашћу су извршени вели-

ки хисторички догађаји као крстоносни походи и велика француска револуција. Том је влашћу урађено много глупога и смијешнога. Пазити какве пошљедице у друштву доводи власт тијех идеја — јесте једна од најинтересантијех задаћа, и није чуда, што су студије умјетника на ту тему вазда обраћали пажњу. Таква је тема занимала и г. Љескова, и он ју је обрађивао не у самом роману *Некуда*.

* * *

Подложност утисцима — јесте опће својство свијех умјетника. По у наше доба утисци спољашњег свијета не облађују са свијем умјетником. Њима се противи већ сложена личност његова, самосвјесна, с опредјеленијем кругом интереса, с установљенијем погледима и навикама. Она сваки нови утисак или одбаца, као сасвијем њој неспоран или непотребит, или улази у готово ткиво душевнога живота умјетникова и појављује се тек као саставна честица тога његова ткива. Сад је снага стварања — лична. Спољашњи свијет преставља се вазда под углом погледа аукторова. Ма како да је пространа и слободна, на примјер, производна сила Лава Толстоја, но у његовијем се производима вазда осјећа узнемирен септици, који тражи истине сопственијем силама. У производима Тургењевовијем свуда је разлита појетска туга романтика. У Салтикову — постојана борба природнога исмијавања живота са хуманитарнијем осјећањем к *бједнијем људма*.

Али има људи, на које тако живо и силно раде спољашњи утисци, да човјек скоро вазда живи живот спољашњих импулса, тако да сасвијем заборавља самога себе. Такво заборављање самога себе припада младости онијех дана, када бивају *нови сви упечатљиви природи*. Тако су се одавали упечатљењу млади народи, који су у својим епским умотворинама оставили обрасце наивнога представљања живота. Данас је таква упечатљивост ријетка. Она је својство немногијех натура, које су сачувале непосредственост и одсјен младости, успркос свега уплива времена и пространог искуства у животу.

У број тако ријетких темперамената долази и г. Љесков. Упечатљивост — јесте његово главно својство, најживља сила ње-

гова таланта. У његовијем производима ви не ћете наћи рефлексија великијех, вјечнијех питања, који смућују ум човјечији; у њима нема борбе сумње и противурјечија, нема какве владајуће страсти, тежње, или наде, — нема ничега што би састављало продукт усредоточене и удубљене у себи личности. Но за то су они у највећем степену богати плодовима дубокога посматрања и необичне упечатљивости према појавама живота што их окружава. Читајући Ђескова, ти гледаш то, што чине туристи. Справљајући се на пут они остављају дома све послове, бриге, па и све важне мисли и намјере, и узевши собом мање пртљага а више новаца, мирно се крећу по површини земље. Ова је површина састављена изванредно различито и занимљиво. Како турист иде напријед, он непрестано сријета нове слике природе, нове људске типове, нове облике битисања и случајева живота. Све се појављује неочекивано и жељно се прима свјежом пажњом путника. Читање Ђескова је слично томе путовању. Овај пут води вас и у градове, и у села, и по шумама и по степима. По њему се налази много људи различнијех званија, положаја, и карактера. Пред очима вашим збивају се разни призори људског живота. И све је то представљено живо, јасно, стварајућим заносом. Гдјегод вам се чини да подуже починете. Тада пред вама стоји у свој подробности слика каквог кутића живота. У овијем подробностима описивања ви ћете вазда наћи што ново, за то што остро око и пажња ауктора вазда далеко прелази мјеру обичне пажње. У његовијем умотворинама има нешто од старијих епскијех прича. Њега заноси интерес к ономе, што је створила природа, што се налази на свијету, пуноме чудества и изненађења. У њему је млада жељ упечатка, која га постојано гони напријед, у нове сфере живота, да раширује а не да збија своје творчество.

Тијем својствима талента г. Ђесков мора да успијева најбоље не у романима и сатиричкијем стварима него у епском приповиједању, чега има у збирци његовијех умотворина довољно. Најљепша од тих приповиједака беспорно јесте Очарованиј Странџик. У њему се таленат г. Ђескова појављује у свом пуном обиму и сили. По својој конструкцији приповијетка

је сасвијем проста. У њој нема никакве фабуле, никаквог заплета. Није ништа друго него испричана у хронолошком реду историја живота, у којој један догађај потијече из другог. Но ипак је приповијетка изванредно богата умјетном садржином.

Иза ове долазе најљепше његове приповијетке Несмертељниј Голован, Соборяне, Шерамур, и Коливанскій муж.

Осим романа сатиричкијех, г. Ђесков је написао још два романа: Обойденије и Островитије. Као што је већ речено, г. Ђесков је посматрач живота, мајстор у сликарству, изванредни описивач природе. Али то није доста за роман. Роман треба да не само представљања природе, него и умјетног представљања унутрашње драме. А за тога потребит је таленат другчијег слога него г. Ђескова. Његови романи имају спољашње занимљивости, у њима има заплета радње, има и драматичке колизије. Него ауктор остаје вазда приповиједач догађаја, он се не лађа онијех средстава умјетнијех, која откривају човјечју душу и објашњавају карактере људи.

Драматски су положаји замишљени ауктором доста добро. Него унутрашњи живот херојина оба романа остаје застрт. У њима су најљепше епизодске особе. Но ту опет находимо оригиналност природе, а не анализа људског стања.

Та карактеристика г. Ђескова довољно објашњава, зашто су му приповијетке боље од романа. Али како је овај ауктор могао писати сатиричка дјела? Сатира треба да се суђења над животом, а том суђењу нијесу основ упечатљивост и умјетничко осјећање. Ако погледамо изближе у сатиру г. Ђескова, неће нам бити тешко опазити, да морални и општи основи њезини не састављају продукт личне мисли аукторове. Он суди живот не с тачке погледа какве теорије, што је промислио или изабрао. Он је усвојио онај поглед на живот, који се органски сложио у цијелом народу, који није производ једног ума, вазда узак и једностран, него плод искуства свега историчкога живота народног. Тај поглед помага само схватати и осјећати истину и красоту природе, човјека и народа. Обдарен чувством те истине, г. Ђесков умно је схватити свој народ и произвести у свом Очарованом Странџику његов карактер,

а у Несмертелном Головану његов
идеал. У опће је г. Ђесков писац сродан
свом народу; он није искусио несрећу ду-
ховне усамљености, и како мало их у на-
ше доба, може рећи о себи, да

... Идя съ народомъ въ храмъ,
Я съ нимъ молюсь однимъ богамъ.

Народне женске пјесме.

1.

Ђевојка је мјесеца корила:
Ој мјесече, један невјерниче,
Што не гријеш ноћем до сабаха,
Кд што сунце грије до акшама.
Час огријеш, час у облак зађеш;
Таквог јадна ја имам јарана,
Час ме љуби, час се на ме љути.

2.

Ој Цавтате, дично мјесто,
Свећер гиздаво,
У теби су перивоји
И сунце жарко.
По сред тебе језер-вода,
Љети студена,
Ђе долазе све ђевојке,
Младе вјерене,
Међу њима једна била
Сјајна уреса,
Што љепотом предобива
Звјезде с небеса.
На језеро починула
Па говорила:
Вољела бих љубити се
С љутим змјама,
Но немила загрлити
Својим рукама;
Вољела бих љубити се
С трњем и драчом,
Но немила пољубити
С јадом и с плачом.
Мисли цура поносита
Нико не чује,
За младића поносита
Она не знаде;
Из пенада к њојзи скочи,
Па јој говори:

Што кликујеш љуте гује
Грлу снѣжаном,
Које ти је од јунгка
Било грљено;
Што кликујеш лицу твоме
Трње са драчом,
Мало си се целивала —
Често са плачом.*)

3.

Требевићу, висока планино,
С тебе ми се види Сарајево,
И у њему три снѣјега б'јела,
Један лањски, други ономлањски,
А трећи је од ове године,
На сред њега мало прокопњело,
Туна кажу дворе Љубовића,
И у дворе брата и сестрицу;
Сестра брату златом јаглук везе,
А брат сестри тели дибу шије;
Сестра брату ријеч говорила:
Удри често пуца низ њедарца,
Да не продре рука од јунака.
Проговара љуба Љубовића:
Заовице, питома ружице,
Кад сам дошла за братом твојијем,
До пола ми пуца распучио,
А од пола зубма скидао.

4.

Седефу мајка будила:
Устани шћери Седефо,
Заплака ти се Осман-бег,
И твоја луда Емрија.
Седефа мајки говори:
Ти мислиш мајко е ја спим,
А ја се душом дијелим;
Већ зови мога драгога,
Што сам се ш њиме гледала
Највише морем пловеким
У шајки лађи без весла:
Руке му весла бијаху,
Јаглук му једру чињаше.

5.

На ту страну Дубровника
Ђетелина до кољена,
Гајтан трава до рамена;
Туна пасу три павуна

*) Ову сам пјесму чуо у Цавтату.

И четврта павуница,
 Чувала их ђевојчица,
 Једна божја љепотица:
 На кућељи златној преде
 Са вретеном од биљура;
 На њу ми је кошуљица
 Дивна веза перашкога;
 Врх кошуље сукњицица
 Дивна кроја наштровскога;
 На ноге јој папучице
 Дивна шава скадарскога.
 Гледали је три делије,
 Три делије у димлије;
 Један стаде бесједити:
 Бих је радиј пољубити
 Но на Босни везир бити.
 Други опет проговара:
 Ја је радиј пољубити
 Него царем вечерати.
 Трећи вели и бесједи:
 Луди бисте што рекосте;
 Ја је радиј пољубити
 Него с душом у рај бити.

6.

Тек јасан мјесец истече,
 Даница за њим сустопце;
 Даница њему говори:
 Причек' ме мало, мјесече.
 Говори јасан мјесече:
 Немам те када чекати,
 У наше поље дажд паће,
 А у пољу је виноград;
 У винограду наранча,
 А под наранчаном постеља,
 На њој ми сједи ђевојка;
 С очима свилу точила,
 Рукама бисер низала.
 Ал' иде момче на коњу,
 С копјем јој свилу помрси,
 С рукама бисер распросу.
 Ђевојка њему говори:
 Јуначе луди лудаче,
 Или си силан пресилян,
 Или си један у мајке,
 Или си млад не ожењен?
 Момак ђевојци говори:
 Нити сам силан пресилян,
 Нити сам један у мајке,
 Него сам млад не ожењен.

Забилежио И. Златичанин.

Писма с пута.

Побратиму А. Мародићу.

IV.

Драги мој Шацо,

Ево ме у Оцињу. Млечићи су сма-
 трали, да с Баром свршује Далмација, а с
 Оцињем да почиње Арбанија, имајући обзир
 на језик. Како је у томе обзиру било у доба
 Млечића тако је и сада. Оцињани, који су нас
 прихватили с параброда, с нама су се разумје-
 ли натуцајући италијанскијем језиком, што су
 као поморци научили, јер то знаш, да је језик
 италијански по свему истоку приморском
 раширен; ал нијесам ни ја знао колико је
 Италија издржавала италијанскијех школа
 својим колонијама по истоку, прије него је
 Рудинијево министарство, по свом програму
 уважања економије, смањило њихов број,
 што је дало повода Криштинијем приста-
 шама, да подигну оптужбу на ново мини-
 старство с толиког непатриотизма. Али не-
 мају разлог. У Оцињу немају ни једне
 своје куће, а камоли школе, па ево се ита-
 лијански исто говори; дакле, по свој при-
 лици у подражавању и ширењу свога јези-
 ка по Леванту биће Италија и без потре-
 бе на више мјеста трошила.

Оцињ (Ochinion, Σχοίνιον, Љцињ), спо-
 миње се у римског, византинског, па српског
 доба са приморским градовима: Баром, Буд-
 вом, Котором. У рату бугарског цара Саму-
 ила противу српског Владимира Оцињ је био
 тако јака тачка, да га Самуил није могао
 освојити (г. 1005), те стога „гњеван и разја-
 рен, крене пљенити, пљачкати и рушити
 приморје: спали Котор, оштети Дубровник и
 сва села и земље тако опустоши, да није
 остало живе душе чак до Задра, па се пре-
 ко Загорја врати у Преспу¹⁾. Капље Не-
 мања гледајући Дукљу и Далмацију отъ-
 чество и рождение свое истовоюу
 дѣдиноу своју у Грка, удари оружјем на
 њу, разagna Грке и освоји градове: Дан,
 Сардоникију, Дривост, Росаф (Скадар), Свач,
 Оцињ, Бар и Котор, у коме себи двор по-
 диже.²⁾

1) Историја Срп. Народа. Срећковић, прва
 књига, стр. 257.

2) Мајков, 7. Даничић, који је превео Мај-
 кова, не употребљава ни Уџињ, ни Улцињ, него
 Оцињ, што и одговара старосрпском Љцињ, јер се

За вријеме Балшића Оцињ је такођер био важан град поред Бара и Будве; али смрћу пошљедњег Балшића Млечићи освоје сву доњу Зету, коју деспот Стефан Лазаревић омет ослободи, али Скадар, Оцињ и Будва осташе у млетачкијем рукама, докле деспот Ђорђе Бранковић, сестрић деспота Стефана, опсадом Скадра не принуди Млечиће, да мир траже. Г. 1425 деспот Стефан остави Зету Ђорђу Бранковићу, ком се Млечићи обвезу плаћати њаду цекина на годину за посједовање Скадра. У то доба на позив једне странке Стефан Црнојевић превезе се из Пуле у Наштровиће једнијем дубровачкијем бродом. Како су неки радили да с тога заваде Ђорђа Бранковића са Дубровчанима, ови му справе два посланика Мароја Рестића и Марина Гундуша, да га позову да посјети Дубровник. Бранковић прими позив и са женом и дјецом укрца се на брод, који је био дошао нарочито из Дубровника, а заповиједао га је Ђорђе Палмотић, и пође у госте у Дубровник; а на повратак из Дубровника изкрцао се у Оцињ, одакле је одма, услјед смрти деспота Стефана, пошао на његов престо, оставивши Зету Стефану Црнојевичу (1428). Стефанов је савременик и савезник био Ђорђе Растриотић Веклидерот, слави вођа арбанашки; али докле су они ратовали с Турцима, Млечићи су ширили своју власт по приморју арбанашком и зетском. И отада Оцињ остаје у рукама млетачке републике — те прославиене краљнице мора.

По ми знамо по једној новели Ђорђа Страцимира Балшића од г. 1388, да је била у Оцињу читава трговачка колонија млетачка, још из времена његовијех предака;¹⁾ и одиета све, што се има још видјети у граду оцињском, како сама утврђена тако и унутрашње грађевине, говори ти, да је то млетачки град био. И Млечићи су га држали до г. 1571, које га Турци освојише, пошто им на вјеру тврди Оцињ врата отвори, сигурно услед онеде, глађу принуђен; али Турци сву посаду млетачку, па сигурно и све грађанство под мач окре-

нуше, осим заповједника града Мартинега, који се спасе с неколицином на једном броду, да каже што је било...

Отада је Оцињ био у турекијем рукама мирно све до г. 1718, које се подигоше Млечићи и Црногорци да га освоје. Црногорском је војском заповиједао главом Митрополит и Господар црногорски Данило, а млетачком маршијал Шуленбург; и кад је град већ био да се преда, дође глас, да је република закључила мир Пасаровички с Туреком; и тако опет остаде Оцињ у турекијем рукама све до г. 1878, које га Црногорци освојише; ал' по Берлинском трактату морадоше га опет оставити, докле га, услед оне демонстрације савезничке флоте јевропскијех држава, Турска не уступи Црној Гори г. 1880 са приморјем до ушћа Бојане у напваду Плава и Гусиња.

Послије овијех тек додирнутијех главицијех историчкијех момената града Оциња, да ти, мој Шацо, дам појам, како данас изгледа. На једној големој хриди, која се изнад мора и на пола у море високо подига, стрше високе зидине у наоколо; а унутра се виде с мора високе а усеке куће на два-три тавана, већином старе опале, све једна сврх друге, као да их не додирну ништа уличица, од прилике као што оно с мора изгледа у маломе старијем градину, само што Шибеник није ограђен на хриди. На између тијех полуразвалина помаља опет један окрнути мунар. А према тој мало пријатној слици с југо источне стране опет као из мора зелени се главица, а из те зелени бијели дворак по укусу швајцарске куће. На се између ова два бријега улази у малу Оцињску луку, коју опточива игало покривено пајенијем нијеском. Туда по обали има новијех грађевина. Ту је лијепи кућа гувернера оцињског војводе Сима Поповића, па до ње консулат отоманске Порте, па је једна цамија с новијем мунаром, мало даље аџенција аустро-угарског парабродског друштва Лојда и уред дучки, опет даље кућа са пространом баштом, унаоколо лијепом оградом, митрополита Хаџи-Саве, и ту обала сврнује; па је мало навише кућа с баштом царско-руског министра Аргиропула, баш на путу, који води у они дворак, што се бијели из густе ловорике. И то је најљепша зграда, што је турска вла-

у српском језику а претвара у о. Улицу и Уцињ ја држим да долази од италијанскога Dalcigno. По нашем приморју, с којим је Оцињ био у највишој свези, не чује се дружичје нево **Оцињ**. Тако га још и Качић зове у свом „Угодином Разговору“.

1) Милаковић, (итал. Преп. Капа) 33.

давина у Оцињу оставила. То је био дворан паљив, а сада је Кибакев.

Изнад средине лучке обале диже се зелени бријег, и узањ се виде неколике куће, јевропске грађевине. Па између овога бријешка, што се с обале на више пружа, и старог града почиње стара варош турска, и пружа се на више до пазара, опет између оног бријешка, маслиницима застрта, и другог мало већег, што се диже испред града, а зове се Метеризи, по ком су се настанили нови насељеници, већином бокешки усташа Побори. Пазар изгледа као свака источна чаршија: мали дрвени дућани, један до другог, сасвијем спријед растворени, тако да с двора можеш све видјети, што имају на продају; па њихове кафанице, гдје сједе у одјељке преграђене скрштенијех нога; а куд год идеш, чујеш гдје неко виче: „бозе!“ — то је неко пиће, што се продаје на чаше. А такођер видиш изложене турске слаткише: халву, локуме и т. д. Ете прави тип турске вароши. Па не мањка ту ни висока сат-кула; има и неколико џамија с минарима, с којих у своје вријеме редовно мџезини записују; а такођер се види тамо овамо између расутијех кућа и гробова расутијех

При крају вароши је колонија циганска; па подалеко су цркве католичка и православна при тако званој Бијелој гори са свијем каменитој, гдје нема ни листка зелена. Ту су и гробља хришћанска. Црквица је православна грађена милостињом, коју су купили по Црној Гори и у Подгорици људи, који још живе; а знаш колико их је било тада? Пет кућа! И имали су свога свештеника, који је живио пушкарскијем занатом. Католичка је црква виша, и новија. Католика је било такођер неколико кућа за вријеме турско. Турскијех кућа около шест стотина. Циганска колонија бројила је преко хиљаде душа. Они ће бројеви и данас важити, само што је број православнијех кућа нарастао до двије стотине од како је наш Оцињ. За то је ограђена прошле године лијена православна црква с кубетом и с пространијем крилима и то у спомен погинулијех јукака при освајању Оциња. Звоник још није готов, јер ће бити велик, четвороуглан, а звона ће лијена и велика доћи из Москве, као што се отуда и иконе за templo чекају. Само templo као и сву цркву изра-

дили су Дибрани. Црква је на лијепоме мјесту подигнута — између града и Метериза, а освешћена је у педјелу пред Божић Митрополитом Савом. Казивали су ми, да је било ту присутнијех, који су од радости плакали. А промисли се само, како су се марали радовати они добри хришћани, који су ону скромну црквицу далеку од града милостињом градили! Међу овима је честита старина г. Ђоко Стојовић, данашњи капетан вароши Оциња.

Оцињани мухамеданци листом арбанашки говоре и по томе би се рекло, да су арбанашког поријекла; по њихово искључиво занимање — поморство, то не подржава. Оцињани су тако гусарили по јадранском мору, да им ништа није могла ни сама Порта, докле им није у Валдиноће бродовље спалила. У почетку овога вијека имали су до 400 бродова мањих и већих; а и данас их имају шездесет, колико нема цијела Босна! Познато ће ти бити, како је пропало бродовље на једра, од како му пароброди преотеше рад. Али се Оцињани ипак још држе; или боље држи их велика економија, која им допушта, да се и мањом бродарином задовоље. По овој нарави њиховој прије би се рекло, да их је овдје населила турска влада с које обале азијатске или афричке, што одговара и њиховом предању, и њиховом физичком саставу, које не сличи арбанашком, и њиховој одржителности од земљорадње, којом су могли живјети онако плоднијем околинијем земљама. Само што имају велики маслиник, до седамдесет хиљада коријена маслина, тако великијех и старијех, да можемо сумњати, да ли су их они и садили! Али међу њима имаће и која арнаутска породица, као што има и ерсека породица Ресулбеговића из Требиња, из које је данас пресједник суда оцињскога војвода Арслан-бег и један командир друге бригаде Мехмед-бег Ресулбеговић.

Као што варош стара изгледа сасвијем турска, тако у граду све ти говори да су га Млечници градили, већ ако што на млетачкијем основама нијесу Турци крпили. Тако одма кад се уљезе кроз троје малијех врата градикијех с лијеве стране има џамија, која је очевидно подигнута на основама прије ту бивше цркве. На доњему прагу од врата на џамији има патике латинске, који нијесам могао дићи, јер се био

почео сутон хваћати, а и вријеме је пријетило. С мора је било почело из кријавице сијевати. Мујезин се тамап огласио на крњем мунару и стао меланхолично запијевати доста пријатнијем гласом. Ја сам стао ту и слушао сам га, докле је свршио; а можеш себи преставити, какве су ме мисли и осјећаји обузимали посред омијех остатака млетачког владања, па турског, на сибјему мору ослобођеноме! Одма испред цркве, сада ђамије, виде се и сада као неке у маломе прокуративе. Више ми није у очи пало ништа знаменитије, осим основа до извише врата једног великог двора, грађена великијем фино истесанијем камењем. Изнад врата је остао грб, као да је јучер изрезан, са натписом: *Nemo propheta accersitus est in patria sua*. Бог ти сам зна, који је пророк овдје у заточењу овакав двор био себи подигао! Остале су куће обичне грађевине али чврсте, високе, усеке, као што је и главна улица тако усека, да једва двојица могу успореду одити.

Град је у оно доба морао бити неосвојив, како с мора тако и са суха; од мора га бране високе хридине, на којима су опет високе зидине; од суха су опет високи горостасни зидови, налик омијех у Појоме са сјеверне стране. И отонен се с свечаностима вије застава и пали из топа.

Толико о самом Оцињу, а о његовој околини, прије свега не могу ти ништа писати јер је нијесам обилазио; а друго, сва је она равница до Бојане пуста, осим што је на ушћу Бојани мало мјесто *Шинкол* (Св. Никола). На овој равници је Загањско блато, које ју је било већином покрило и у баруштилине претворило, одакле се грозница развијала и сам Оцињ тровала. Једна од првијех брига Књажевске владе била је, да се ова равница преуши; и ради тога ископан је један канал до мора, четири километра дуг а седам метара широк, којим се вода у море слијева, и који је државу дошао до 20,000 фирина. На тај начин исушила се велика земља, која је почела обилнога плода давати. Али народ је наш уплашен, да је мјесто болесно, те се мало ко ту насељава; а кад би било довољно раднијех рука, те кад би се вода свела у само блато, мање би и болјести било, као што се већ у Оцињу опажа у здравственоме обзиру лијепог напредака. А и из политичкијех узрока требаће што

прије посрбити овај крај до Бојане, која је природна граница између српскога народа и арбанашкога. Ти си сигурно читао што о споразуму постигнутом са отоманском Портом о регулисању Бојане; кад се план те радње изврши, онда ће овај крај у сваком обзиру новијем животом прокијети.

На сваки начин тај се нов живот већ опажа. У околини оцињској већ је засађено лијепијех винограда, који су већ почели рађати. Заслужује да ти именујем виноград дра Ђоке Петковића и по простору и по рационалној економији, која служи за узор евакоме. И вино је оцињско већ с младијех винограда изврсно. Какволи ће бити до које године, кад лоза пајача! Одиста, кад би се засадила лозом сва она околина оцињска, што сада ниски грм покријева, Оцињ би се самијем вином обогатио. Колико ли блага лежи још у земљама, што се исушују около Зогањског језера, које су почеле већ фаволозни плод у житу давати!

Све то обећава Оцињу лијепу будућност.

С. К.

Кад је саграђен Дубровник?

Стара историја Словена нарочито историја јужнијех Словена, пуна је тамнијех страна, које још нијесу довољно расвијетљене. С тога само што се узимље, да су јужни Словени досељеници а не аутохтони, не могу се те тамне стране наше историје лако ни да ријеше и расвијетљивање њихово задало је историчарима нашим много узалудна труда. Узмимо само бјјку о „досељењу јужнијех Словена;“ колико је наслута измишљено, па ни једна не одговара историји.

Наши историчари много су развијали главу, када је саграђен Дубровник, та Атина српска. Па ипак нијесу расјекли гордијскога чвора.

Чувени историчар словенски госп. Ф. В. Сасинек расвијетлио је многу и премногу тамну страну древне историје словенске. Тако је ријешно и питање, када је саграђена српска Атина.

Ево што он о томе вели:

Константин Перфирогенита приповиједа, да су Дубровчани прије живјели у Епидавру. Ну када су Словени, који су

живили у овоме дијелу царства, разорили римске градове, заузму и варош Епидавар. Грађане су страном сасијекли, страном заробили, остали су се збјежали у гудуре и ту подигли нови град — Дубровник. Овамо су долазили насељеници и из других вароша. А од онога времена, када су неки грађани из Солина дошли у Дубровник, прошло је пет стотина година.¹⁾

Јер је Константин ово писао год. 949., дошли су Солињани у Дубровник 449 год., када је Дубровник већ постајао.

Приврженици сеобе не могу то да доведу у везу са сеобом самом, што је сасвијем природно, те мисле, да је Константин годину погрешно записао. Али то не стоји, јер је познато, да је Константин био тачан у записивању година. Они веле, да су Авари разорили Солин на сибем мору за цара Хераклија (610—641) и да су тада Солињани добили у Дубровник. Оба два та мишљења неистинита су, јер Авари нијесу разорили Солин на мору него Солин (Сланкамен) на Дунаву²⁾ и јер Константин ништа не вели о бјежанју него говори о мирноме досељењу Солињана у Дубровник. Отпада дакле изглед, да је Дубровник саграђен у VII. столећу, јер се никако не може да свеже са историјом.

Ако је Епидавар разорен године 404.³⁾, то се онда дивно слаже са Константином

и Дубровник је саграђен између година 404. и 449. Близо је памети, да је саграђен ближе години 404., да је до год. 449. био већ прилично велика варош, када су у њега дошле некоје обитељи из великога и богатога за онда Солина.

Али рећи ће се: „Епидавар су разорили Готи а не Словени, као што вели Константин“. Тај је приговор сасвијем излишан. Јер су Готи управо Гети Словени били⁴⁾, и проповиједање је Константиново истинита истина.

Вислански Гети покренути Хунима год. 375. поплавили су под именом Славина (Словена) земље јужно од Саве и помогли су аутохтонијема Словенима овијех земаља, да се ослободе од римскога господства, да поруше овуда многе римске градове а међу њима и Епидавар.

ЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Човјекова трагедија од *Миџа Мадача* превео *З.—Ј. Јовановић*. У П. Саду, штампарија А. Пајевића, 1890. Страница 160. Копире осмине. Цијена 1 флор. 50 нов. По самој наслову овог пјесничког дела зрио човјек поље уман ствара себи унапријед појам његов и језа га хвата, па стоји пред њим двоумље, хоће ли га растворити или не...

Трагедија се ова развија у културнијем сликама главнијех епоха историје човјечанства од Адама до нас, а главне су јој особе Адам (човјек у опће) и Луцифер, — Луцифер, којему на небу додија живот вазда исти и глас дјечијих хорова, који све хвале.

Ја волим отпор, борбу и расхармонију,
Што диже, крени снагу и даје нови свет,
Где дух не мора чуват свој узан, скромни кут, —
Ко хоће самим тамо показати му пут.

Да се зауставимо пред сликом Милцијадова доба, када у Атини демагози побунише свјетину противу славног војсковође, којег на повратку с бојног поља рањенога народ осуђује на смрт као издајника. На што вели на то Милцијад?

Тај пљески народ клети, то нећу, не могу.
Није кривица његова, што удес удеши.

1) Rausaei olim tenuerunt: urben Epidauram nuncupatum, at postea cum reliquae urbes expugnatae essent a Sclavis, qui in hoc thematae sunt, haec etiam urbs ab ipsis capta fuit; et civium alii quidem interfecti fuere, alii vero in viculis abducti. Qui autem fuga salutem invenire potuerunt loca praerupta inhabitaverunt, ubi nunc urbs est; primo exiguum illam aedificaverunt et postea iterum majorem, mox rursum et quartum, paulatim aucta multitudine pemoria, protulerunt. Ex iis autem qui aliunde Ragusium, hi sunt: Gregorius, Arsapheus, Victorinus, Vitalius, Valentinus archidiaconus. Banentius, pater protospatharii Stephani. Ex quo autem cives Salonitani Rausiam demigrarunt, anni san. D in hoc usque diem, indictione VII, anni (mundi conditi) 1457, (Christi nati) 949. Const. Porphy. ap. Migne: t. 603. p. 263.

2) Parlamentar 1890. Бр. 9. стр. 5.

3) Devastata a Gothis atque fere a fundamento everso, circa annum nostrae salutis 404. Epidaurum, nobilissima Dalmatiae urbe, Joannes, Epidaurius civis a archiepiscopus, fuga sibi consulens. Tribunalium petiit, ibique, translata sede atque titulo suae Ecclesiae, diu commoratus est. Seraphinus Razzius ap. Migne: t. 113. p. 303. in nota.

4) Јавор 1889. бр. 37. — Parlamentar 1889. Бр. 3—16.

Немаштава га жигоса житалом робовства,
Па не зна ни сам како је оруђем постао,
Оруђем слепим неколико букача бунтовних.
Ја беах крив, ја беах луд што могах вероват,
Да ј' свети дарак слободе за ваку деринтад.

А „Луцифер Милцијаду:

Е сад си, брајко, пререко надгробни натпис свој;
Моћи ће доћ' и на друге гробове велике.

Милцијад „Луциферу:

Повед ме „Луциферу мој, повед ме другим стазама,
С којих ћу гледати смејућ' се светско шаренило,
Врлине туђе и туђ јад, мудро, саможиво.
А теби жено, која си — тако ми с причина —
Вила ми негда павитицак у некој пустињи,
Теби ћу рећи једну реч из огорчаја мог:
„Јуда ћеш бити, прелуда и мати не мати.
Ако м' у сина улијеш грађанске врлине,
Исмеваће те праведно најнижа блудница,
Која се вере страпцутом газећи срам и стид.
Играј и певај, једи, пи!
„Лотину поштуј, хвали, поштење пошљуди.
А ја ћу сада стратиницу. Грешан сам, признајем:
За вишом мисли ходах слеп, — и то је, то ми је грех.

Ал' ипак човјек (Адам) не може да
се одрече врлина грађанских; па на дру-
гом мјесту говори „Луциферу:

Не воде мене сада ташта надања,
Знам да ћу по сто пута циља омашић.
Ал' ништа ја то, нека. И шта ј' то управ циљ?
Та циљ је престалак дичнога борења,
Та циљ је смрт и гроб. Живот је борба, труд,
И борба сама себе собом награђује.

Но „Луцифер му не да нигдје да про-
слови, обара све што је човјеку најсветије.

Та зар би „Леонида
У оном уском клинцу жртвов'о живот свој
Да му не беше Шпартга отаџба, вавичај,
Која га ј' оном приом чорбом хранила,
Где није повац никад ни видео ни знао,
Па да је мјесто тога лукулски благов'о,
— Знао би се „Леонида, ал' не би био тај.
Та зар би био Брут да ј' бир'о дружичи пут,
Да је на меко крило своје Порције
Лег'о да с' одмори, у сну заборави
Убојне напоре и мегдан лут?

Да је Сибиниан доп'о у гњевдо трухлежио,
Да није паш'о друштво врло и достојно,
Зар би му све до данас остао светао гроб?
Ил „Лутер да је нешто рим-напом постао,
А „Леон да је био немачки професор,
Можно је да би „Леон реформе заснов'о,
А „Лутер да би њему анатем даров'о.
Би ли се знало име Бонапартино
Да није био бујан народ француски,
Те је за негда гин'о и падо' као луд?

Трећа је особа Ева, која спасава Ада-
ма (човјека) од очајања, од самоубиства у
овој долини плача.

Од мене си се украо, драги друже мој
Па како бјеше хладан пошљедњи пољуб твој.
И сад ти је на челу брига ил' ердитост;
Ја те се чисто бојим . . .

Ако ме саслушаш б'ће ти лакше све . . .
— Та будућности до сад ми и не имасмо,
Ил' ју је нека сумња оку нам скривала,
Та је сад магла пала . . . будућност највесна ј' . .

Адам.

Шта збориш, Ево, шта је то?

Ева.

Добро је, није зло.
Сад ће се одмах лице твоје рааведрити.
Ал' ходи, то се може само признати.
Како ћу да ти кажем кад не погађаш сам!
Овде под срцем мојим — ја — чедо — ођећам . . .

Ово спасење долази при свршетку тра-
гедије. Ева је задовољна и Бога хвали. Ал
Адам би хтио да му је нешто јасније. А
Господ му одговара: *бори се, узди се!*

Тако се обистинјава оно, што је у по-
четку „Луцифер реко:

Ув живот сада иде и смрт упоред.
Ув егзистенцију воења, миру се смеје рат,
Врхунац моћи, снаге притиска малаксај,
Под срећом рије јад, а очај вија над.

Сасвијем сагласно са онијем анђелскијем
ликом:

На теби ће с' увек наћи зима с летом,
Ружно с лепим, три са цветом,
Горка суза са омејском,
Јарка светлост с тамном сенком,
И стигнуће много што-шта
Божја ериба и милоста.

Дјело је вјерно огледало живота чо-
вјекова, и за то што је вјерно, истинито,
чини толико силнији утисак на читаоца,
који је тај живот већ искусио. За то не
знамо, дал' се „доне песимистичке слике
Адамових сања разрјешавају у оптимисти-
чан акорд“ — као што је рекао Vienaе,
који наставља: „Утјецај је Гетеова *Фау-
ста* очевидан. Пјесник је јамачно имао на
уму Фауста, Мефиста и жепека лица у П.
дијелу Гетеове драме. Ипак је Мадачево
дјело самостално. Концепција је управо
силна, идеја узвишена, а поједини су при-
зори твор великога талента. Јокај је с

правом рекао: Човјекова је трагедија племенит плод много искушана живота... Мадач је гигантски мисаони свијет бесмртнога првака њемачких пјесника и пророчанскога мислиоца скупио у конкретан облик, и вјечне истине, које су разложене у *Фаусту*, у јасним сликама свакому разумљиво приказао. То је јамачно непрелазна заслуга, а да нитко не прекори Мадача с имитације. Познати њемачки естетик Фишер назвао је ово дјело силном душевном радњом, којом се мађарска књижевност може поносити; пјесма до душе пркоши свим умјетничким правилима и законима, али уза све то не смијемо дјело корити са ситница; Мадач је истина пјесник без форме, али је велик пјесник.“

Ето какво је најновије дјело, што је истекло из пера Змајованова. Већ је критика једногласно признала, што Змајован преведе да не изгуби ништа од своје оригиналне љепоте; а за *Човјекову Трагедију* то мора у толико више важити, у колико је у искуству сопственога живота преводиоца нашла потпуног одзива и потврде, те можемо поуздано унапријед претпоставити, да дјело у преводу није ништа изгубило ако није добило.

Књижаљудско друштво у Будапешти, то најзнаменитије мађарско књижевно-научно друштво, цијенећи заслуге, које је стекао Змај превodeћи на српски производе мађарске књижевности, још г. 1867 изабрало га је за свога члана, а г. 1889 из истог признања у свечаној сједници прославило је четирдесетогодишњицу књижевнога рада Змајева на начин достојан и друштва и пјесника. Тако је овијем својим радом пјесник наш учврстио ту епону у царству душевноме између српскога и мађарскога народа, што има свога великога значаја, но који се не може учити и оцијенити како треба у данашњој политичкој борби и опреци народноснијех интереса оба народа. Али оно остаје ваза племенито дјело више тежње к душевном братинству народа.

Ово дјело гробало би да се нађе у књижници сваког образована Србина, тијем прије, што га је сам пјесник о свом трошку на свијет издао; с тога треба да се сви пријатељи наше књије постају, да овај тако одличан њезин трудбеник бар материјално не штетује, ако већ није суђено срп-

ском књижевнику, да се својим књижевнијем радом материјално користије.

Дјело је штампано и латиницом, чим је пјесник срушио онај кинески зид, који наш народ дијели у два табора, те бар за њега неће се моћи рећи, да је узрок у разлици слова, ако не нађе довољно одзива у народу.

САРАЈЛИН СПОМЕНИК.

Идуће јесени 15-ог октобра навршује се сто година, да се је у Сарајеву родио Симо Милутиновић, велики српски пјесник. Потпуно свијесни те на првом мјесту своје, сарајевске славе, Сарајлије саставили су велики одбор, који је издао позив на цио српски народ, да се купе прилози за споменик великом Србину у његовом родном мјесту. Сасвијем розложно одбор вели у своме прогласу: „Само Српство Босне и Херцеговине и ако би споменик подигло, не би имало оне важности, као кад би видјели ископљено васколико Српство, из свијех крајева. У једном коду, — па да сложено и заједнички ради око споменика Симе Сарајлије“; — а одбор „вјерује у пробуђену свијест српску и тврдо држи, да се српски народ неће оглушити о овај српски проглас и позив; јер се тиче части и образа српског; — јер споменик треба да буде достојан и пјесника, и српског народа, а и Сарајева! — Сарајева, јер се наша дјеца, наш подмладак, на коме Српство остаје, купи овамо, да се ту изобразави и спрема за будући живот; на помислите, како ће овај споменик утицати на наше Српчиће, на нашу узданицу“!

Овијем покретом Сарајлије су своју дужност учинили; и ми се уздамо, да ће и цијело Српство њихов проглас схватити и уважити, те му се радо и одазвати, као што је и заслужио „дивни, небом осијани српски пјесник српске народности, кога је трудно и зазрети а камоли проћи мимо,“ — како га је први прославно харни му ученик, велики српски геније, Његош.

У Биограду је већ склопљен одбор за скупљења прилога; и овдје на Цетињу

већ се о томе ради; *Српски Глас* је почео доносити већ прилоге, који су се почели у Далмацији купити; а било је на ту сврху већ и неколико бесједа приправљено, међу којима ћемо споменути светосавске бесједе акад. Ђачког друштва Стражилова у Грацу и Зоре у Бечу; а бесједа, коју су вриједни Мостарани у корист Сарајлиног споменика приправили, дала је 'до близу двије хиљаде фиорина чистог прихода!

Ради се о дјелу красном и племенитом, у које може учествовати сваки Србин по својим силама, који може процијенити што је красно и племенито. Што више, ради се и о једном врло корисном дјелу у данашњој културној борби, ком не би смио одрећи своје лепте ниједан Србин, ком је до одржања побједе српске културе противу навале оне западњачке.

За то напријед, да се узможемо са свијех страна српскијех скупити у Сарајеву око споменика славног Сарајлије ведра чела и мирне савјести, да смо учинили, што смо дужни били!

✠ NACIONALNA
BIBLIOTEKA
Франо Миклошић
(1813-1891.)

Концем фебруара преминуо је у Бечу овај велики Словен, славни син најмањег огранка словенскога стабла, вриједнога словеначкога племена, вреник (једногодишњак) великога српског пјесника Његоша.

Посинак, пријатељ и помагач старине Вука Караџића, учитељ језикословља словенског, утемељитељ данашњег изучавања језика у свих грана и племена словенских — пише *Јавор* — доконао је свој огромни, горостаени рад око прављења и унапређења те најдивније, прве умотворине све словенске — *језика словенског*, од памтвијета и разгранака му потоњих; преминуо је, отишао је на онај свијет у насеља вјечита на збор и сабор великих учитеља словенских: Добровскога, Востокова, Кошитар, Шафарика, Караџића, Срезњевскога, Ханке, Даничића, Кукуљевиха и других и других,

славних и великих у Словенству, у свијету словенском!....

„Потресени из ненада гласом овим од жалости големе, свесловенске, не умијемо за овај, први мах наћи праве ријечи жалостивне и тужне зашјевке нарицања — да искажемо читаоцима листа овога, шта је изгубило свеколико Словенство, шта ли нарочито Српство, смрћу овога великога језикословца свесловенског и књижевника славнога и преславнога — дра Ф. Миклошића... шта је и колико је урадио Миклошић у препорођају народне нам књиге српске народне — помажући нашем старици Вуку у радњи му око језика и издавања на свијет језичкога блага народног; како је и докле је упутно у рад благодетни свога достојнога ученика Ђура Даничића — једном ријечи: какав је и колики је пријатељ био дугог вијека свога народу српском свему и свуда!... *Exegit monumentum aere perennius* — себи у свијету полустољетним радом својим на књизи свесловенској; наша *Monumenta Serbica* и *Lex Dušani* и славословље српских народних пјесама јесу такођер станац-кам темељни у постољу горостаеног споменика тог!...“

Отац науке о старом словенском језику, био је и учитељем свијех данашњих учитеља разнијех словенскијех језика у великом Словенству. У Српству су његови ученици на гласу: Јован Бошковић и Ђубо Стојановић у Биограду, Јован Живановић и Александар Сандић у Карловци — Новом Саду; а у самој Дубровнику Будмани, Зоре, Решетар; по доста је споменути име пок. Ђура Даничића међу ученицима Миклошићевијем, да цео наш нараштај на гробу толикога великана побожно капу сними и рече: Лака ти црна земља, велики апостоле највеће светиње наше, лијепога нам језика српскога, — слава ти вјечна!

Наши Листови.

Пред нама су четири прва броја **Босанске Виле**, која је почела опет редовно излазити, и то из прве српске штампарије у Сарајеву, коју је ту отворио г. Ристо Савић. Овај лист се особито одликује богатством народнијех умотворина, и за то је

удешен и за шири круг читалаца више од иједног нашег књижевног листа. Умјетне pjesме су му од *В. Крстић-Љубисава*, *А. Гавриловића*, *Вл. М. Јовановића*, *Риза-бег-каштановића*, *Љубинка*, *Јова Душића*, *Алексе Шантића* и *Л. Николића*; приповијетке од *Баленка Монашевића* и *Л. Грбић-Бјелокошића*; из путњијех билежака од архим. *И. Душића*; даље се наставља лијепи научни рад *Из историје српске књижевности* под овим оглавлем: Умена књижевност. I Језик. (Облици говора писаног и неписаног. Вредност људског говора. Постање. Деоба; језици моносилабни и флективни; главне особине сваке гране. Кад су управо учени људи почели изучавати језике? Какво се сродство нашло тада међу језицима? Српски језик; вредност; старина; сродство са осталим индоевропским језицима; особине српскога језика; Срби и Хрвати, — језик и статистика.) У првоме броју допоси лијепу слику Митрополита *Ђорђа Николајевића* са одушевљењем чланком *Слава Ђорђу Николајевићу* приликом његова светосавског поклона од петнајест хиљада фиорина, којим је основао фонд српској школи у Блажују. Лист се добро уређује; излази два пута мјесечно на великом табаку; а цијена му је 4 фиор. на годину.

Уредништво и власништво **Преоднице** прешло је у руке врло вриједнога књижевника и српског pjesника *Драгутина Плића*. Пред нама је већ 9-ти број и можемо овај нови књижевни лист опет препоручити. На њему раде још шљедећи сарадници: од pjesника: *Војислав*, *Драгомир Врзак*, *С. Аврамовић*, *А. Шантић*, *Милорад Ј. М.*, *Р. Ј. Одавић*, *Томир*; од приповиједача: *В. Кондић*, *И. Вукићевић*, *Б. Нушић*, *Јанко Веселиновић*, *С. Матавуљ*, *Ч. Поповић*. Од превода из руске књижевности споменућемо шљедеће радње: Кнез Луповицки или долазак у село, комедија у два чина *К. Аксакова* и Крокодил, необичан догађај или пасај у пасају, истинита прича од *Достоевског*, које се још настављају; даље из италијанске књижевности *Демократија* Го-спође Керубине, приповијетка од *Е. Кастелнуова*, а из француске: Како је *Жаржај* ушао у рај, приповијетка од *Додса*, и Дете, прича од *Г. Монасана*. Забава дакле превлађује, што лист препоручује особито нашем женском свијету.

Културне биљешке

(„Балканска Царица“ — опера) г. Дионизија Ди-Сарно-Сан-Ђорђа почетком марта представљала се два пута у Тријешћу пред мноштвом најодабраније публике, у којој је било и неколико главнијех тријешћанских преставника музикалне умјетности, и како тријешћански листови нишу постигла је такав успјех, да су два од најодличнијех чланова српске колоније у Тријешћу, г.г. Шкуљевић и Анчић понудили вриједном композитору, да штампа своју оперу о њихову трошку, — што је он са захвалношћу примио; тако ће брзо *Балканска Царица* и у музици свијета угледати. Г. Дионизио Ди-Сарно-Сан-Ђорђо, као што му и име говори, сународник је великијех мештара Белинија, Донизетија, Вердија и другијех; а учитељ је котореке музике, гдје се оженио са једном Српкињом из једне од најодличнијех кућа старог Пераста. Ми му од срца честитамо!

Одговори Уредништва.

Загреб. — Слав. уредништво Напретка. — Примили смо све у реду и лијена вам хвала!

Херцеговцу. — И вама морамо одговорити: pjesама имамо да претек и на избор Ми би смо ради дали прилику свакоме почетнику, да своје силе окуша, кад би нам простор листа допуштавао. Ипак то чинимо, колико год више можемо, успркосмргођењу многијех.

Брчка. В. К. Љ. — Примили смо све у реду, али треба да чекају ред и прилику.

Одговори Администрације.

Приједор. Г. В. К. — Ми смо Вам одма послали све свеске прошле године; ако нијесте примили, тражите на пошту. Свеску за фебруар шљемо Вам опет. Нијесте Ви први, коме по други пут поједине свеске шљемо, премда одовде свакоме уредио крену! Каква их љубав ил мржња на пут задржава, ми не знамо....

Сентомаш. Г. В. И. — Ви сте прошле године 22 фебр. предали на тамошњој пошти 3 фиорина у име Ваше претплате, чим сте је и подмирили.

Уређује Др. Л. Томановић.